

Das Gebet Mose /
des Manns Gottes.
Der XC. Psalm.
Durch /
M. Mart. Luther
im Lateinischer sprach ausge-
legt / vnd jzt verdeutschet /
Durch /
M. Johann Spangenberg /
der Keiserlichen Stad Nort-
hausen Prediger.

Titelpagina van de zeldzame eerste Duitse uitgave uit 1546

INHOUD

Inleiding	9
Psalm 90	15
Voorrede 17	
1. Een gebed van Mozes, de man Gods. Heere, Gij zijt ons geweest een Toevlucht van geslacht tot geslacht. 27	
2. Eer de bergen geboren waren, en Gij de aarde en de wereld voortgebracht hadt, ja, van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt Gij God. 35	
3. Gij doet de mens wederkeren tot verbrijzeling, en zegt: Keert weder, gij mensenkinderen. 40	
4. Want duizend jaren zijn in Uw ogen als de dag van gisteren, als hij voorbijgegaan is, en als een nachtwake. 46	
5. Gij overstroomt hen, zij zijn gelijk een slaap; in de morgenstond zijn zij gelijk het gras, dat verandert; 49	
6. In de morgenstond bloeit het en het verandert; des avonds wordt het afgesneden en het verdort. 49	
7. Want wij vergaan door Uw toorn, en door Uw grimmigheid worden wij verschrikt. 54	
8. Gij stelt onze ongerechtigheden voor U, onze heimelijke zonden in het licht Uws aanschijns. 66	
9. Want al onze dagen gaan heen door Uw verbolgenheid; wij brengen onze jaren door als een gedachte. 69	
10. Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaar; of zo wij zeer sterk zijn, tachtig jaar; en het uitnemendste van die is moeite en verdriet; want het wordt snellijk afgesneden, en wij vliegen daarheen. 71	
11. Wie kent de sterkte Uws toorns en Uw verbolgenheid, naar dat Gij te vrezen zijt? 75	
12. Leer ons alzo onze dagen tellen, dat wij een wijs hart bekomen. 78	

13. Keer weder, HEERE, tot hoelange? En het berouwe U over Uw knechten. 83
14. Verzadig ons in de morgenstond met Uw goedertierenheid, zo zullen wij juichen en verblijd zijn in al onze dagen. 86
15. Verblijd ons naar de dagen, in dewelke Gij ons gedrukt hebt; naar de jaren, in dewelke wij het kwaad gezien hebben. 87
16. Laat Uw werk aan Uw knechten gezien worden, en Uw heerlijkheid over hun kinderen. 89
17. En de liefelijkheid des HEEREN ONZES Gods zij over ons; en bevestig Gij het werk onzer handen over ons, ja, het werk onzer handen, bevestig dat. 93

INLEIDING

Luther had een bijzondere voorliefde voor het boek van de Psalmen. Hij had het lief gekregen, zodra hem de ogen waren opengestaan voor de rijkdom aan geestelijk leven die daarin opgesloten ligt. In de zogenaamde Lutherbijbel, zijn Duitse vertaling van de Schrift, legt hij daarvan getuigenis af in de inleiding die hij op de Psalmen geschreven heeft. Luther ziet het Boek der Psalmen als een kleine 'Biblia' op zichzelf, waarin op fraaie en beknopte wijze is samengevat wat men in de hele Schrift vindt. Wie de hele Bijbel niet kan lezen, vindt in de Psalmen de Schrift als in een klein boekje bijeengebracht.

Belangrijker is echter nog dat we in de Psalmen de gelovigen als het ware in het hart kunnen kijken. We zien wat zij dachten en zeiden, hoe zij tot God baden en met Hem spraken in alle omstandigheden van het leven, in vreugde en verdriet. Want waar vindt men diepere vreugde dan in de lofpsalmen en dieper verdriet dan in de klaagpsalmen? Zo zou geen schilder het kunnen afbeelden of dichter het kunnen verwoorden. Dat dit alles rechtstreeks tegenover God geuit wordt en vaak in een dialoog met Hem, geeft aan de woorden een grote zeggingskracht en ernst mee. Zo kunnen wij vanuit de Psalmen leren om in verdriet, vreugde en hoopvolle verwachting in het geloof te leven. De Psalm dichters nodigen ons daarbij uit om hen na te volgen. Kortom: wie de heilige, algemene, christelijke kerk in levendige kleuren geschilderd wil zien, moet het Psalmenboek ter hand nemen. Aldus de reformator.

Luther is zijn leven lang met de Psalmen bezig gebleven. In de

jaren 1513-1515 gaf hij aan de universiteit van Wittenberg, waar hij hoogleraar was, een eerste serie colleges over de Psalmen. Evenzo in de jaren 1518-1521. De derde serie volgde tussen 1532 en 1535. Daarnaast preekte hij er vaak over en werden ook afzonderlijke verklaringen van enkele Psalmen in boekvorm uitgegeven. In de meeste van zijn andere werken komen we meer dan eens citaten uit de Psalmen tegen.

Psalm 90, waarvan de uitleg nu in vertaling voor ons ligt, werd in 1534 besproken tijdens de colleges aan de universiteit. Luther was in 1532 begonnen diverse Psalmen te behandelen, waarvan Psalm 45 de eerste was, gevolgd door een serie over de Psalmen 120-134. Hij moest zijn colleges vaak vanwege ziekte onderbreken. Psalm 130 was bij Luther bijzonder geliefd omdat hij daarin de rechtvaardiging van de goddeloze verwoord zag, en dat was immers voor hem het hoofdartikel uit de geloofsleer, waarmee de kerk staat of valt. Ook de Psalmen 51, 32, 110 en 143 hebben, in dat licht bezien, voor hem een bijzondere betekenis. De mens is aangewezen op genade en vergeving, en dat maakt aan al zijn eigen prestaties en ijdelheid een einde. De vergeving van zonden geschiedt zonder de werken der wet, zeggen deze Psalmen, en daarom kunnen we ze volgens Luther heel goed 'paulinische Psalmen' noemen.

Na deze serie volgde een pauze van een heel jaar, waarschijnlijk opnieuw wegens gezondheidsproblemen, maar ook omdat Luther aan zijn Bijbelvertaling werkte die in 1534 moest verschijnen. Toen dat achter de rug was, koos hij voor zijn colleges Psalm 90 als onderwerp, om daarmee zijn collegearbeid aan dit bijbelboek definitief af te sluiten. Zoals Luther zelf aangeeft, wilde hij hierna overstappen op het boek Genesis. Wellicht koos hij daarom nu voor Psalm 90: het is immers een gebed van Mozes, en zo was de overgang mooi vloeiend. De Psalm werd, voornamelijk in

het Latijn, behandeld op 26 oktober en 2, 3, 9 en 10 november 1534, en op 8 maart en 31 mei 1535. Op dat moment is het in theologisch en politiek opzicht een vrij rustige periode. Wel trok het optreden van de wederdopers in Münster de aandacht, maar daarmee had Luther zelf niet rechtstreeks te maken.

De gedrukte uitgave zoals we die kunnen vinden in de *Weimarer Ausgabe* van Luthers werken (deel 40-3, p. 476-594), is niet het werk van Luther zelf. Hij had drie scribenten om zich heen, die zijn colleges en preken noteerden en uitschreven: Georg Röer, Caspar Cruciger en Veit Dietrich. Om snel teksten te kunnen opnemen, had Röer een eigen stenografisch schrift ontwikkeld met afkortingen en tekens. Hij maakte het manuscript over Psalm 90 klaar voor de drukker en Dietrich publiceerde het in 1541, naar wetenschappelijk gebruik in het Latijn. Een Duitse vertaling verscheen in 1546. Röer maakte gebruik van de aantekeningen van zijn collega's, die hij in zijn eigen manuscript verwerkte. De *Weimarer Ausgabe* heeft deze half Duitse, half Latijnse tekst naast de uiteindelijke uitgave opgenomen. Hij geldt als de meest betrouwbare, omdat de gedrukte versie een bewerking door Dietrich is van de aantekeningen van Röer. En Dietrich veroorloofde zich nogal eens wat vrijheden in de weergave van Luthers woorden. Over de betrouwbaarheid van de tekst van Röer hoeven we ons waarschijnlijk geen zorgen te maken: Luther prees hem als een zeer nauwgezet man, een uitblinker in typografie. Later historisch onderzoek heeft dit oordeel nog eens onderstreept.

Aan de tekst is duidelijk te zien dat het hier gaat om een vorm van onderwijs. Luther spreekt zijn toehoorders soms rechtstreeks aan. Wanneer hij aan een nieuwe passage begint, vat hij het voorafgaande nog even in enkele regels samen. Hier en daar staat een duidelijke aansporing om op een bepaalde zinsnede

goed te letten. Luther ging uit van de Hebreeuwse grondtekst, waarvan hij zelf een vertaling maakte, al volgde hij soms ook gewoon de Vulgata. Ook aan de Hebreeuwse woorden waarnaar hij kan verwijzen is te zien dat hij college geeft aan studenten, die geacht worden die taal te beheersen.

Af en toe vertelt hij zijn studenten iets van zijn eigen ervaringen en komt er een biografisch aspect om de hoek kijken: een jeugdherinnering, een verwijzing naar zijn kloostertijd, een aanvechting of zelfs zijn leeftijd. Luther vermeldt dat hij op dat moment 54 jaar is, hetgeen echter door Röser geheel naar waarheid wordt gewijzigd in 51. Zo zien we hierin niet alleen Luthers persoonlijke betrokkenheid bij zijn werk, maar meteen ook de nauwkeurigheid van zijn secretaris Röser! Luther heeft aan de uitgave zelf een voorwoord toegevoegd, wat echter niet hoeft te betekenen dat hij de hele tekst ook heeft nagekeken.

Wat Luther met nadruk naar voren haalt als het thema van de Psalm is de toorn van God en de tirannie van de dood, alsook het geneesmiddel dat wordt aangeboden tegen de vertwijfeling die daarvan het gevolg is. 'Midden in het leven zijn wij door de dood omgeven' – woorden die we bij Luther vaker tegenkomen. De dood staat echter wel steeds in een kader, dat gevormd wordt door de hoop op God, Die de doden opwekt. In het handelen van God met de mens wordt een grote spanning ervaren. Enerzijds is Hij de Schepper, anderzijds laat Hij de mens na een kort en moeitevol leven sterven. De verbindende schakel tussen deze beide, tussen de dood en de oordelende God, is Christus. Vervolgens worden de korte duur en de begrensdheid van het leven getekend. Maar anders dan de heidenen weten de gelovigen zeker dat God Zich om de eeuwige bestemming van Zijn kinderen bekommert. En door het gebed laat Hij Zich door hen ook tot genade bewegen. Daarvan is Mozes een sprekend voorbeeld. Het gebed eindigt met de bede om bijstand zowel in het wereldlijke als kerkelijke leven.

In de uitleg die Luther van de Psalm geeft, komen we zijn mensbeeld en Godsbeeld, alsook de onderlinge verhouding tussen die twee op het spoor, zoals hij die ook in andere werken ontwikkelt. De grondhouding van de zondige en verloren mens tegenover de rechtvaardigende God en Redder is ook hier maatgevend. In overeenstemming daarmee onderscheidt hij in de Psalm dan ook twee gedeelten. In het eerste deel ontdekt de mens eigen zonde en blindheid, ervaart hij de toorn van God en krijgt hij inzicht in zijn korte en moeitevolle bestaan, dat elke dag door de dood bedreigd wordt. Dat dit laatste in Luthers tijd een gedachte was die aansprak, behoeft geen betoog. Er woedden oorlogen, de pest waarde rond en de gemiddelde leeftijd lag niet rond de zeventig of tachtig jaren waarvan Psalm 90 spreekt, maar eerder rond de vijftig. Die ervaring van het bedreigde bestaan leidt tot vertwijfeling, en daaruit kan alleen het geloof bevrijden. Daarom wijst het tweede deel van de Psalm dan ook op de barmhartige God, Die rechtvaardigt en redt. In Hem vindt iedere gelovige die niet voor de realiteit van het leven vlucht, maar te midden van de ellende alle hoop op God vestigt, een eeuwige Toevlucht. Zo ontvangt de mens door het geloof en door genade niet alleen zelfkennis, maar ook Godskennis. En dat is de ware theologie.

In de wijze waarop Luther de Psalm tegemoet treedt, herkennen we iets van de structuur van heel zijn theologie: die van wet en Evangelie, ook al worden deze beide begrippen hier niet met name zo genoemd. Het patroon is echter vertrouwd: de wet en de toorn van God klagen de mens aan en stellen hem schuldig. Wie kan voor de grote God bestaan wanneer hij zichzelf beziet? In de diepste wanhoop komt God echter de mens tegemoet met Zijn troost en belofte. Daarin gaat het Evangelie over ons op. 'En wanneer wij geloven dat God een Toevlucht is, dan is Hij het ook.'

Na zijn colleges over Psalm 90 heeft Luther alleen nog over Genesis gedoceerd. Direct in aansluiting aan Psalm 90 begon hij daarmee op 1 juni 1535. Het zou de afsluiting van zijn hoogleraarschap worden. Zelf vermoedde hij al dat hij dit project voor zijn dood niet meer af zou kunnen maken. Toch is hij nog meer dan tien jaar met dit eerste bijbelboek bezig geweest, tot hij in 1546 stierf.

Luther zag het Psalmenboek als een boek vol vermaning en vertroosting. In zijn *Tischreden* zei hij: Het is niet zozeer een didactisch boek, maar meer een boek waaruit gepreekt moet worden, omdat daarin Gods beloften ons worden voorgehouden. Het maakt zelfs pelgrimstochten overbodig. 'Vroeger maakten veel mensen een pelgrimstocht naar Rome, Jeruzalem of Santiago de Compostella, om voldoening te geven voor hun zonden. Maar de ware pelgrimstocht leggen we af in het geloof, namelijk wanneer wij de Psalmen, profeten en evangelisten ijverig lezen. Dan hoeven wij niet langs heilige steden te trekken maar kunnen wij, al wandelend door hun gedachten en harten, het Beloofde Land en het paradijs van het eeuwige leven bezoeken.'

Bij Luther stond de vertroosting voorop. Ook in de uitleg van deze Psalm heeft hij getracht die naar boven te halen, daarbij gebruikmakend van herkenbare accenten uit zijn theologie. En zo leren we niet alleen Psalm 90, maar ook Luther beter kennen.

Zoals gezegd, ging Luther in zijn verklaring uit van de Hebreeuwse grondtekst, waarvan hijzelf een vertaling maakte, of soms gebruikte hij de Vulgata. Deze bijbelteksten staan in klein kapitaal afgedrukt. Daaronder staat de tekst in de Statenvertaling vermeld.

Apeldoorn, oktober 2005

drs. C.Th. Boerke

VERKLARING VAN PSALM 90

DOOR

DR. MAARTEN LUTHER

IN HET OPENBAAR UITEENGEZET

AAN

DE UNIVERSITEIT VAN WITTENBERG IN 1534

VOORREDE

God heeft ons geroepen om de kerken te onderwijzen. Over dat ambt heb ik dikwijls gezegd dat het noodzakelijk is dat er sommigen zijn die God loven en zich ervoor inspannen zijn Woord wijd en zijd te verspreiden. Want na onze dood zullen er velen zijn die de theologie en elke studie verachten, zoals dat ook heden ten dage reeds met velen het geval is. Aangezien wij dan deze baan verder moeten lopen tot wij onze loop voleindigen en de voor ons vastgestelde eindpaal van onze zaligheid bereiken, heb ik, nadat ik vele Psalmen reeds heb uitgelegd, weloverwogen besloten nu deze psalm van Mozes te verklaren. Dan zal ik de resterende jaren van mijn leven die God mij nog zal geven besteden aan de uitleg van de boeken van Mozes. Want aangezien Mozes de bron is waaruit de heilige profeten en ook de apostelen door de ingeving van de Heilige Geest hun Goddelijke wijsheid geput hebben, kunnen wij onze arbeid niet beter verrichten dan door onze leerlingen naar deze bron te leiden en naar vermogen en in overeenstemming met onze gave de zaadkorrels van de Goddelijke wijsheid aan te wijzen, die de Heilige Geest via Mozes zo heeft uitgestrooid, dat geen verstand, geen menselijk vernuft (wanneer het de Heilige Geest ontbeert) ze waarnemen of begrijpen kan. Maar voordat wij naar het opschrift of de psalm zelf gaan, moeten wij eerst wat uitvoeriger spreken over het onderwerp van de psalm.

Het onderwerp van de psalm

Heel het menselijke geslacht is door de erfzonde zo diep gevallen en blind geworden, dat de mens niet alleen zichzelf en

God niet meer kent, maar ook zijn eigen ongeluk niet, hoewel hij het wel ervaart en eraan lijdt. Hij begrijpt niet waar het vandaan komt en ziet niet waar het op uitloopt. Zo groot is de ellende die onze eerste ouders door de zonde over zich heen gehaald en op hun nakomelingen overgebracht hebben. Want kijk maar hoe dwaas de meest wijze mensen over de zwaarste en verschrikkelijkste straf – namelijk de dood – gesproken hebben, die als een watervloed zo'n groot ongeluk over heel het menselijke geslacht gebracht heeft. Sommigen geven de raad om de dood te verachten, zoals iemand gezegd heeft: 'Vrees niet voor de laatste dag, maar verlang er ook niet naar.'¹ Anderen echter, die van mening zijn dat dit te moeilijk is, proberen de mensen ertoe te bewegen om ter verlichting van dit kwaad in het heden hun lusten volledig vrij te botvieren, zoals het gezegd wordt in een bekend maar verdorven versje, dat ontleend is aan het grafschrift van Sardanapalus²: 'Eet, drink en speel een spel, want na de dood zijn er geen pleziertjes meer.' Zo raken de wijzen van de wereld verward in nog grotere zonden, terwijl zij de straf van de zonde willen verzachten. De dood wordt immers niet overwonnen door hem te verachten, zoals straatrovers en soldaten denken dat zij hun dapperheid bewijzen wanneer zij, weliswaar bij wijze van grap, anderen de pest, de blaren en meer van dat soort ongeluk toewensen. Er is een andere manier, een andere geneeskunst nodig.

Ongeveer hetzelfde doen de moderne theologen wanneer zij, in navolging van de heidenen, in hun begrafenispreken redeneren dat men niet verdrietig moet zijn, alsof de dood een kwade zaak is; want dat de dood een soort haven is, waarin wij veilig en geborgen zijn voor al het lijden en al het ongeluk waaraan alle

1. Regel van Martialis (ca. 40-ca.102), grootste Latijnse epigrammendichter van de Oudheid. Schreef vijftien boeken met originele puntgedichten. Epigr. X, 47, 13.

2. Andere naam voor Assurbanipal, koning van Assyrië (669-626 v. Chr.).

mensen in dit leven onderworpen zijn. Dit is wel de grootste blindheid en een geheel andere ellende, die uit de erfzonde is voortgevloeid: dat wij de zonde, de dood zelf en alle overige rampen van het menselijke geslacht zo klein voorstellen en strijden tegen het gezonde menselijke verstand, ja, tegen de ervaring zelf, en onszelf vleien met zeer lichtzinnige en nietige gedachten. Want dat is niet de manier om over de dood te spreken. Het is eerder, zeg ik met nadruk, heidense blindheid en een vrucht van de erfzonde, wanneer iemand zijn eigen kwaad verdedigt als niet-kwaad, hoewel hij toch het tegenovergestelde voelt en ervaart.

Maar onze Mozes spreekt in deze psalm geheel anders over de dood. Want wat hij het allereerst doet, is de dood en alle andere rampen van dit leven zo ernstig als maar mogelijk is voorstellen. Hierin is hij, in overeenstemming met zijn wettige ambt, een echt mozaïsche Mozes³, dat wil zeggen: een strenge dienaar van de dood, van de toorn van God en de zonde. Het ambt van de wet oefent hij derhalve op een uitstekende manier uit. Hij schildert de dood in de meest verschrikkelijke kleuren, door te zeggen dat het de toorn van God is waardoor wij gedood worden. Ja, hij laat zelfs zien dat wij al van tevoren gedood en door geweldige rampspoed overweldigd zijn. Hier gebruikt hij een nieuwe retoriek, wanneer hij de dood 'de toorn van God' noemt (vers 7). Vanuit zijn dialectische wijze van spreken voegt hij de werkende en de uiteindelijke oorzaak van de dood en van alle rampen in dit leven toe, en houdt ons voor dat God toornig is (vers 11). 'Wie', zegt hij, 'zou geloofd hebben, dat Uw toorn zo geweldig zou zijn?' Want het feit dat wij sterven komt voort uit de onverdraagzame toorn van God over de zonde. Wanneer men nu op de volgende woorden let, is eenvoudig te begrijpen dat hij niet alleen over de lichamelijke dood spreekt. Want wanneer

3. Lat.: *Mosisimus Moses*. Luther speelt graag met woorden en hanteert vaak de overtreffende trap, waarvan deze aanduiding een treffend voorbeeld is.

wij alleen die te verwachten hadden, zouden wij met de dichter zeggen: 'Vrees niet voor uw laatste dag, maar verlang er ook niet naar.' Maar wij liggen onder de eeuwige dood, omdat wij onder de toorn van God liggen, die wij niet kunnen overwinnen. Op deze manier spreekt Mozes over de dood als een wetgever tegenover de verstokte en onverstandige zondaars. Diegenen echter die geschrokken zijn van de aanblik van hun zonden en dood leert hij door zijn voorbeeld te bidden dat God hun mag tonen dat het getal van hun dagen kort is (vers 12; Ps. 39:5, Vulg.). Het onderwerp van de psalm is derhalve dat Mozes de verstokte en onverschillige Epicureërs⁴ bang wil maken, die menen dat het in dit leven hun opdracht is om de toorn van God en de dood te verachten en te leven als het vee, waarvoor na dit leven geen enkele hoop meer is. Deze mensen laat Mozes zien dat de dood een eeuwige tiran is, opdat zij, eenmaal op deze wijze afgeschrikt, hun ongeluk leren inzien en ook gebracht mogen worden tot het verlangen om het geneesmiddel te mogen ontvangen dat in deze uiterste nood toegepast moet worden. Daarom verschrikt hij eerst, niet om in het verderf te storten of in vertwijfeling achter te laten, maar om hen die geschrokken en niet meer onverschillig zijn troost te bieden en hen de ruimte te geven om op adem te komen. Zo verbindt hij de leer van het Evangelie met de wet, hoewel hij het Evangelie wat verborgen behandelt; want deze prediking moest aan onze Heere Jezus Christus voorbehouden blijven en aan de tijd van het Nieuwe Testament. Mozes moest echter Mozes zijn. Daarom roert hij het Evangelie maar spaarzaam aan, opdat die eer helemaal aan de betere Leermeester zou blijven, van Wie de Vader zegt: 'Hoor naar Hem' (Matth. 17:5).

4. Epicurus (341-270 v. Chr.), Grieks filosoof die stelde dat de volmaaktheid ligt in de onverstoorbaarheid van de ziel en een wijs tegen elkaar afwegen van genot en zelfbeheersing. Zijn navolgers gingen een stap verder en golden als genotzoekers.

In deze psalm moeten we voornamelijk op deze twee dingen letten: in de eerste plaats dat Mozes, wanneer hij laat zien dat de menselijke natuur aan de eeuwige dood onderworpen is, de tirannie van de dood en de toorn van God benadrukt met het doel om de harde en ongelovige verachters van God schrik aan te jagen; in de tweede plaats dat hij om een geneesmiddel tegen de vertwijfeling bidt, opdat de mensen niet in hun vertwijfeling achtergelaten zullen worden. Daarom is deze psalm een zeer nuttige psalm, waarin wij horen hoe Mozes in zijn bijzondere ambt zondaren verschrikt en toch op verborgen wijze de verlossing aanwijst, om zo de hoogmoedigen te vernederen en de ootmoedigen te troosten.

Het opschrift van de psalm

Het opschrift is eenvoudig: 'Een gebed van Mozes.' Hieronymus⁵ tekent naast andere dingen bij deze Psalm aan dat het in de psalmen een vast gebruik is dat de volgende tien psalmen van de schrijver zijn, wiens naam in de voorafgaande psalm uitdrukkelijk genoemd is. Dit heeft hij waarschijnlijk vanuit de rabbijnse traditie gezegd. Ik twijfel er echter niet aan dat alleen deze ene psalm van Mozes is, en niet de volgende die geen opschrift hebben. Want de brief aan de Hebreeën (Hebr. 4:7) zegt uitdrukkelijk over Psalm 95:7, 'Heden, zo gij Zijn stem hoort' enzovoort, dat God dit sprak door David. Daarom willen wij het erop houden dat Hieronymus een verzinsel van de Joden nagevolgd is. Dat echter de onderhavige psalm door Mozes geschreven is, bewijzen niet alleen het opschrift en de uitdrukkingswijze, maar ook de onderwerpen en de hele theologie van de psalm.

5. Latijns kerkvader (ca. 347 - ca. 419), bracht de Latijnse vertalingen van het Oude en Nieuwe Testament samen in de *Vulgata*, voor eeuwen de gezaghebbende bijbelvertaling in de kerk. Hij schreef deze en de volgende tien psalmen aan Mozes toe, een visie die Luther hier tegenspreekt.

Mozes wordt echter een 'man Gods' genoemd, omdat hij door God in het bijzonder gezonden is om onder het volk de wet te onderwijzen. Echter, zoals Mozes elders is in het onderwijzen van de wet, zo is hij hier ook bij het bidden. Hij is een dienaar van de dood, de zonde en de veroordeling, om de trotsen en degenen die vastzitten in hun zonden te verschrikken en hun ellende helder voor ogen te stellen, zonder iets te bedekken of te verbergen. Dit alles doet hij in dit gebed, zoals we zullen zien. Paulus noemt Timotheüs ook een 'mens Gods' (1 Tim. 6:11), maar deze benaming heeft een wat andere reden. Want het woord *isch* betekent niet alleen eenvoudig 'man', maar wordt vaak voor een overheidspersoon gebruikt, die een publieke figuur is, die in een openbaar ambt staat, zoals het staat in het tweede boek van de Koningen (4:40): 'O man Gods, de dood in de pot!' Dat wil zeggen: u die openlijk in een ambt bent aangesteld dat van God is, u die een instrument van God bent, wiens uitspraken en daden aangenomen worden als gingen zij van God Zelf uit. U moet de aanduiding 'man Gods' hier zo opvatten, dat Mozes een dergelijk ambt heeft dat hem door God toevertrouwd is, met de bedoeling dat men hem, wanneer hij onderwijst, niet minder zal geloven dan God Zelf.

Het opschrift bevat derhalve deze drie dingen: de persoon, zijn gezag en zijn werk. Zijn gezag is hetzelfde als dat van Paulus, wanneer hij zich 'een dienstknecht van de Heere Jezus Christus' noemt (Rom. 1:1). Dat is geen hoogmoed, maar een noodzakelijke aanbeveling van zijn woord en ambt. Zo noemt ook Mozes zichzelf niet uit hoogmoed een man Gods, maar omdat het ambt dat God hem heeft toevertrouwd vereist, dat men hem zal geloven alsof God Zelf het Woord verkondigde.

'Maar', zult u zeggen, 'hij heeft toch gezondigd bij het water van Meriba? (Num. 20:13). Dan is het niet verstandig om hem volledig te geloven.'

Daarop antwoord ik: Het is waar dat hij gezondigd heeft. Maar

hij is ook door een buitengewoon streng oordeel van God gestraft (Deut. 32:50vv).

En daarmee is tegelijk aangetoond wat zonde is en wat niet. Wat datgene betreft waarvoor hij gestraft is, heeft God ons verboden hem te geloven. Maar in de dingen waarvoor hij niet gestraft is, blijven de zending en het gezag van Mozes onveranderd, daar blijft zijn roeping intact, daar blijft hij een instrument van God. Wie dus hem veracht, veracht God. Zo bleef David een man Gods en een koning, ongeacht zijn zonde of val. Want hoewel hij zondigde, bleef toch zijn roeping ongeschonden (2 Sam. 11:2vv.). Zo kunnen wij dagelijks in zonde vallen, maar aan het ambt of het Woord doet dat niets af, hoewel ik niet weet of onze roeping met die van hen vergeleken kan worden.

Zo moeten de daden en woorden van deze Mozes beoordeeld worden als daden en woorden van God, en moeten zij gehouden worden voor woorden van de Heilige Geest, Die onze ellende beter begrijpt dan wijzelf. Aangezien de heidenen die boosheid waarin zij leven en sterven, die zij ervaren en voelen, niet begrijpen, hoe zullen zij dan begrijpen wat op God betrekking heeft? Daarom moeten wij het erop houden dat deze psalm door de Heilige Geest Zelf geschreven en ons voorgelegd is. Daarin laat hij ons onze ellende zien, die hij niet een zwakheid of een ziekte noemt, zoals sommige nutteloze praatjesmakers (1 Tim. 1:6). Ook spreekt hij niet over een vonkje, zoals de sofisten doen, maar hij onderwijst ons als een man Gods, die wij moeten geloven alsof God Zelf tot ons spreekt.

Het opschrift van de psalm: 'Een gebed', herinnert ons echter ook aan de regel die in de theologie niet gemist kan worden en een grote troost bevat, namelijk dat overal waar over de geboden of de werken van de eerste tafel gehandeld wordt, de opstanding uit de doden op een verborgen wijze aangeduid wordt, naar het zo schone en rijke woord van Christus: 'God is niet een God der doden, maar der levenden' (Matth. 22:32). Hoewel Mozes dus

door zijn ambt doodt, door de zonde en de straffen die daarbij horen aan te wijzen, laat hij toch ook, omdat hij deze psalm 'een gebed' noemt, op verborgen wijze maar in duidelijke bewoordingen het medicijn tegen de dood zien. En zo overtreft hij in twee opzichten de geschriften van alle heidenen. Aristoteles is, net als de monniken, van mening dat het overdenken van de dood het middel is dat de dood draaglijker maakt. Maar als we de kwestie goed overwegen, is het veel beter om een Epicureeër te zijn dan de dood te overwegen, wanneer het tweede deel, dat volgt op de toorn, ontbreekt: de hoop op het eeuwige leven en de barmhartigheid. Wanneer die hoop ontbreekt, is het beter om te eten, te drinken en het lichaam te verzorgen dan zichzelf te vergeefs af te matten met zorgen over dat grote kwaad dat men toch niet kan vermijden. Bovendien zetten dergelijke gedachten, als zij niet de hoop op genezing bevatten, de harten aan tot boosheid jegens God, tot laster en ongeduld. Want het is waar wat Cato zei: 'Wie de dood vreest, verliest ook dat wat leeft.'⁶ Deze wijsheid deugt dus niet voor het menselijke geslacht, vooral omdat zij zoveel ellende met zich meebrengt. Wij moeten hoger stijgen en onze ogen op de Goddelijke wijsheid richten die Mozes hier leert. Hij benadrukt de dood sterk en verschrikt, maar toont daarnaast ook aan dat er nog hoop is, zodat zij die geschrokken en ootmoedig geworden zijn niet tot wanhoop gedreven worden.

Op deze manier kunnen de heidenen niet onderwijzen, dat kan alleen de Heilige Geest. Deze kennis wordt ook niet bij ons thuis geboren, maar moet van de 'man Gods' ontvangen worden. De kracht van de dood is zo groot, dat hij ons verslindt voordat wij het beseffen. Daarom moeten wij tot een ander licht gaan. Het moet vanuit de hemel geopenbaard worden hoe zielen te midden

6. Cato, Marcus Porcius (234-149 v. Chr.), Romeins staatsman en retor. *Disticha*, I, 22.

van dit gevaar opgericht moeten worden. De heidenen bewijzen hier weliswaar hun retoriek, zoals Cicero in zijn *Gesprekken in Tusculaneum*⁷, maar een echt, betrouwbaar geneesmiddel kan hij niet aanwijzen. Want nog tijdens zijn betoog blijkt dat hij zichzelf niet kan overtuigen van datgene waarvan hij anderen tracht te overtuigen.

Dat Mozes deze psalm het opschrift 'een gebed' gegeven heeft, is een aanwijzing dat er nog hoop op leven is. Want wat is bidden? Is het niet hulp zoeken? En wat betekent het vervolgens om tot God te bidden onder de dreiging van zonde en dood? Betekent het niet: weten dat er bij God plaats voor vergeving is en zekere hulp tegen dat dodelijke kwaad? Betekent bidden tegen de dood niet: hopen op het leven? Want wie wanhoopt aan het leven, bidt helemaal niet, want het is voor hem een verloren zaak. Zo is dus de regel waar, dat overal waar een gebod uit de eerste tafel behandeld wordt of een werk uit de eerste tafel (en het gebed is een werk van de eerste tafel), dat daar noodzakelijkerwijs het geloof en de hoop op de opstanding van de doden in opgesloten ligt. Christus heeft ons geleerd deze theologie uit de meest eenvoudige woorden van de Schrift af te leiden, toen Hij zei: 'Ik ben de God van Abraham, en de God van Izak en de God van Jakob. God is niet een God der doden, maar der levenden' (Matth. 22:32). Daarom zullen dus alle mensen die deze God dienen, in Hem geloven en tot Hem bidden, zelfs in de dood leven. Waarom? Omdat zij vanzelfsprekend niet een God van doden dienen, geloven en vereren, maar van levenden. Daarom sluit het dienen van God, het geloof en het gebed werkelijk het artikel van de opstanding en het eeuwige leven in.

Niemand zou verwacht hebben dat dit in het eerste gebod bedoeld werd, als niet onze Doctor, Die uit de hemel kwam, dat

7. Cicero, Marcus Tullius (106-43 v. Chr.), Romeins staatsman, retor, schrijver en advocaat. *Tusculanae disputationes*, I, 4.

onder onze aandacht had gebracht. De eerste tafel is immers niet aan de redeloze dieren gegeven, ook niet aan de mensen die voor eeuwig dood zijn, maar aan de mensen die een God hebben, die zelf ook met God eeuwig zullen leven, 'want God is niet een God der doden, maar der levenden.' Het gebed is een werk van het tweede gebod; als het gedaan wordt zonder God, kan het geen gebed genoemd worden. Aangezien Mozes echter deze psalm als opschrift geeft dat het een gebed is, volgt daaruit dat hij tot God bidt, en dat hij bidt in de hoop en het vertrouwen op de vergeving der zonden en het eeuwige leven. Zo toont hij al in de titel het geneesmiddel tegen die verschrikkelijke leer van de dood en brengt hij beide bij elkaar, opdat diegenen die door deze leer geschrokken zijn niet in wanhoop zullen raken en de anderen niet verstokt en hoogmoedig zullen worden. Want dit moet met elkaar in verband gebracht worden, dat de hoogmoedigen verschrikt worden en degenen die verschrikt zijn opgericht en bemoedigd worden, wanneer hun bevolen wordt naar het voorbeeld van Mozes te geloven en te bidden. De stem van de wet verschrikt, wanneer zij voor de hoogmoedigen het lied zingt: 'Midden in het leven zijn wij door de dood omgeven'; maar de stem van het Evangelie richt weer op en zingt: 'Midden in de dood hebben wij het leven.'⁸

Tot zover over het onderwerp en het opschrift van de psalm, om de toehoorder eraan te herinneren waar het om gaat, wie en wat voor een man de schrijver is en wat zijn werk inhoudt, namelijk: een gebed. Wij gaan nu verder met de psalm zelf.

8. Variatie op een bekende middeleeuwse hymne, waarvan Luther in 1525 een Duitse vertaling had gepubliceerd.

Vers 1

HEERE, GIJ ZIJT ONS EEN TOEVLUCHT GEWEEST
VAN GESLACHT TOT GESLACHT.

*Een gebed van Mozes, de man Gods. Heere,
Gij zijt ons geweest een Toevlucht van geslacht tot geslacht.*

Dit begin ademt meteen ook het leven en heeft betrekking op de vaste hoop op de opstanding en het eeuwige leven, omdat Mozes God, Die eeuwig is, onze woning noemt of, om het duidelijker te zeggen: een schuilplaats waarnaar wij kunnen vluchten en waar wij veilig kunnen zijn. Als God onze woning is en het leven en wij Zijn bewoners zijn, volgt daaruit dat wij in leven zijn en eeuwig zullen leven. Dat dit alles de beste en zekerste gevolgtrekking is, weten wij op grond van het eerste gebod. Want wie zal God een toevlucht voor de doden noemen? Wie zal Hem voor een graf aanzien of voor een kruis? Hij is het leven. Daarom zullen ook degenen voor wie Hij een toevlucht is, leven. Op deze manier troost Mozes meteen aan het begin de angstige mensen al bij voorbaat, nog voordat hij verschrikkelijk begint te donderen en te bliksemen, opdat zij zullen vasthouden dat God een levende Toevlucht voor levenden is, wanneer zij tot Hem bidden en op Hem vertrouwen.

Het is echter een wonderlijke manier van spreken om God een 'toevlucht' te noemen. Dit vindt men verder nergens in de Heilige Schrift. Ja, de Schrift zegt op andere plaatsen het tegenovergestelde. Hij noemt de mensen een 'tempel Gods', waarin God woont. Paulus zegt: 'Gods tempel is onder u' (1 Kor. 6:19). Mozes keert dit om en zegt dat wij de bewoners en heren in dit huis zijn. Want het Hebreeuwse woord *maoon* betekent eigenlijk 'woning'. En wanneer de Schrift zegt: 'In Sion is Zijn woning' (Ps. 76:3), gebruikt zij dit woord. Omdat echter een huis er is

ter beschutting, gebeurt het dat dit woord wordt uitgelegd als een toevlucht of een plaats om naartoe te vluchten. Mozes heeft echter met opzet zo willen spreken, om daarmee aan te tonen dat alle hoop voor ons in God vast verankerd ligt en dat zij die tot deze God willen bidden eraan vast moeten houden dat zij in de wereld niet tevergeefs lijden en sterven, omdat God voor hen een schuilplaats is en de Goddelijke Majesteit een woning, waarin zij tot in eeuwigheid veilig mogen rusten.

Bijna op dezelfde manier spreekt Paulus, wanneer hij tegen de Kolossenzen zegt: 'Uw leven is met Christus verborgen in God' (Kol. 3:3). Want de zin is veel duidelijker en mooier, wanneer ik zeg dat de gelovigen in God wonen dan dat God in hen woont. Hij woonde ook lichamelijk in Sion, maar de plaats is veranderd. Maar het is duidelijk dat wat in God is, niet veranderd en ook niet verplaatst wordt, want God is een woning die niet kan vergaan. Daarom wilde Mozes het allereerste leven aanwijzen, toen hij zei dat God onze toevlucht is, en niet de aarde, de hemel of het paradijs, maar eenvoudigweg God Zelf, en wel

...VAN GESLACHT TOT GESLACHT

Dit betekent dat God de Zijnen vanaf het begin der wereld tot het einde daarvan nooit heeft verlaten. Adam, Eva, de aartsvaders, de profeten en de vrome koningen slapen in deze woning. Want als zij met Christus (naar ik meen) nog niet zijn opgestaan, rust weliswaar hun lichaam in het graf, maar hun leven is met Christus verborgen in God en zal op de jongste dag in heerlijkheid geopenbaard worden. Zo wijst Mozes op de opstanding der doden en de hoop op het leven na de dood, weliswaar niet onomwonden, maar toch in betekenisvolle bewoordingen. Want het moest eigenlijk aan Christus voorbehouden blijven om in het Nieuwe Testament openlijk de vergeving der zonden en de opstanding der doden te prediken, die in het Oude Testament

als het ware in een omhulsel in het vooruitzicht gesteld werden. Mozes roert deze dingen weliswaar aan en legt er de vinger bij, maar verderop, wanneer hij de toorn van God inprent, is hij veel breedspakiger en duidelijker. Want hij tracht voornamelijk te bereiken dat de mensen leren God te vrezen en, geschrokken door de toorn van God en de dood, zich voor God verootmoedigen en zo op de genade worden voorbereid. Want het is onmogelijk dat een mens ertoe gebracht wordt God te vrezen als hem niet eerst de toorn van God voorgehouden is. En hoe kan die toorn aangetoond worden, als niet eerst de zonde wordt aangetoond, die daarna, zoals Paulus zegt, 'toorn bewerkt'? (Rom. 4:15; Jak. 1:15).

Zo begon het volk bij de berg Sinaï te vrezen voor de donderslagen en het verschrikkelijke onweer (Ex. 19:16), die hun de zonden in herinnering brachten en de majesteit van God voor hen onverdraaglijk maakten. Deze verootmoediging oftewel vrees was de Heere aangenaam. Want dit is de manier waarop met verstokte en zelfvoldane zondaars omgegaan moet worden, die niets geven om het Woord van God, maar evenmin om alle straffen op de goddeloosheid en beloningen van de vroomheid. Daarom beveelt Paulus ook om het Woord recht te snijden (2 Tim. 2:15), zodat de beloften en de bedreigingen niet met elkaar vermengd worden, zoals vroeger de Joden pleegden te doen en tegenwoordig de papisten. Want hoewel de profeten de Joden alle plagen aankondigden, negeerden zij deze bedreigingen toch en bleven op de beloften steunen. Zo blusten zij de vrees voor God uit en werden verwaand en halsstarrig. Daarentegen hebben in het pausdom de tirannieke geleerden en kwelgeesten van de zielen alle toorn en berisping over de bekommerde gewetens uitgestort, terwijl deze juist bemoedigd en op de zachtst mogelijke wijze behandeld hadden moeten worden. Men zondigt dus naar twee zijden, wanneer men het Woord van God niet recht snijdt.

Die overvloed aan dreigingen die Mozes later gebruikt, heeft dus eigenlijk betrekking op diegenen die Paulus 'de ongevoeligen' noemt (Ef. 4:19), die opzettelijk, net als ruwe soldaten plegen te doen, de gedachten aan de dood en de toorn van God uit hun ziel gebannen hebben. Zulke mensen kunnen niet op de weg teruggeleid worden als men hun de toorn van God niet nadrukkelijk voorhoudt, en zo de wortel afhoudt die gif en alsem draagt, zoals in Deuteronomium geschreven staat (Deut. 29:18). Daarentegen hebben de zeer liefelijke dingen die hij hier aan het begin zegt betrekking op degenen die voor de dood vrezen, opdat zij op de goedheid van God zullen vertrouwen en zich zullen verheugen dat zij zoveel leven en gevoel in zich hebben, dat zij hun zonden erkennen en niet behoren tot het getal van hen die hun zonden zelfvoldaan negeren of daarmee de spot drijven. Want zij laten zich onderwijzen en tonen zich welwillend om de troost aan te nemen.

Wanneer u de psalm op deze wijze opvat, dan zal hij u bekoren en zal blijken dat hij in al zijn delen buitengewoon nuttig is. Toen ik een monnik was, is het mij in elk geval dikwijls overkomen dat ik, als ik deze psalm las, het boek terzijde moest leggen. Maar ik wist ook niet dat deze dreigingen niet aan een verschrikt gemoed worden voorgehouden. Ik wist niet dat Mozes voornamelijk tegen de verstokte en hoogmoedige massa preekte van hen die zich om de toorn van God, de dood en al hun ongeluk niet bekommeren en die ook niet inzien.

Maar laten wij hier opnieuw naar het opschrift kijken. Mozes heeft deze psalm als opschrift meegegeven dat het een gebed is. En hier blijkt dat de eerste deugd van een waar en oprecht gebed is, dat het de hoop op de zaligheid aangrijpt, vasthoudt dat God genadig is en daarom erop vertrouwt dat er bij Hem bescherming is tegen de dood. Want als dit niet zo zou zijn, waarom zou hij Hem dan een Toevlucht noemen? Daarom spreekt uit deze woorden het allergrootste vertrouwen en de

allervolmaaktste hoop om het leven te zullen ontvangen. Want midden in de ervaring van toorn en zonde waagt hij het te zeggen: 'O Heere, hoewel U terecht tegen ons toorn vanwege onze zonden, hebt U toch het menselijke geslacht nooit zo verlaten, dat er niet altijd voor U een kerk in stand bleef, dat U niet de haven en de toevlucht was van degenen die hun hoop op de zaligheid op U gevestigd hadden.' Dit is de eerste deugd van het gebed, dat het God aangrijpt omdat Hij barmhartig is en genadig, en bereid om te helpen.

Wie zou nu willen ontkennen dat de Heilige Geest in de Zijnen de beste bidder is? Want Mozes verkrijgt in deze zeer moeilijke zaak, waarin hij zichzelf en de gehele wereld voor God schuldig verklaart, op een uiterst gepaste wijze de welwillendheid van God, en neemt de Rechter voor de zaak in door zijn geloof in de barmhartigheid van God, die Hij in alle eeuwen aan de kerk heeft bewezen. Zonder dit geloof kan een gebed geen gebed zijn. Want hoe kan iemand bidden die niet gelooft dat bij God zoveel goedheid te vinden is en dat Hij degenen die tot Hem bidden verhoort, maar die óf God veracht óf aan Hem twijfelt? Dit karakter hebben alle gebeden van het pausdom. Want zij kunnen niet alleen niet in geloof bidden omdat zij het geloof niet begrijpen, maar ook omdat zij naderhand het gebed bederven door op de verdiensten en de voorbeden van de heiligen te steunen. Laten wij daarom deze leermeester volgen, die in de Heilige Geest, dat wil zeggen: in het ware geloof van het hart, bidt en spreekt:

GIJ ZIJT ONZE TOEVLUCHT

Dit kan niemand van harte zeggen zonder het geloof, zonder de gave van de Heilige Geest. Het is echter een noodzakelijke leer die ons hier in het voorbeeld van Mozes voorgehouden wordt. Wij zien dat in een echt gebed het geloof noodzakelijk is. Wanneer dit aanwezig is, triomferen wij. Want vanwege het

geloof in Christus is het gebed God aangenaam en welgevallig, en verkrijgt het alles wat het vroeg. Wanneer u gelooft dat God uw Toevlucht is, dan is Hij voor u werkelijk een Toevlucht. Wanneer u dat niet gelooft, is Hij het niet. Daarom bidden degenen die geen geloof hebben niet alleen vruchteloos, maar wordt hun gebed ook tot zonde en wekken zij bij God alleen maar meer toorn op. Want het is een godslastering om met een gebed voor God te verschijnen en toch staande te houden dat men tevergeefs bidt en God niet zal verhoren.

De tweede deugd van een oprecht gebed is, dat het zich tot God richt en niet tot een andere, vleeselijke beschermer. Dit is ook een werk van het geloof, dat ons niet alleen met God verzoent, maar ons tegelijk ook beschermt tegen alle goddeloze leringen en menselijke hulpmiddelen. Want dit zijn twee verschillende deugden: God hebben en Hem behouden. Wie geloof heeft, heeft een genadig God; daarom zijn zowel zijn gebed als alle andere werken die hij vanuit zijn roeping doet God welgevallig. Maar grote nauwgezetheid en zorg, ja, zelfs Gods grote goedheid hebben wij nodig om God zo vast te houden en ons niet te laten overweldigen door satan, die ons op velerlei wijze aanvecht, of hij ons niet op de een of andere manier van de ware God kan afleiden en ertoe kan brengen om op menselijke hulpmiddelen te vertrouwen. Daarom zegt Mozes hier uitdrukkelijk: 'U, Heere, bent onze Toevlucht.'

Maar waarom voegt hij eraan toe: 'van geslacht tot geslacht'? Ongetwijfeld om daarmee aan te duiden dat er één kerk is vanaf het begin, toen de mens werd geschapen, tot aan het einde der wereld. Dit is wat hij zegt: 'Van de dag af dat er een generatie begon of een tijdperk, bent u onze Toevlucht', alsof hij wilde zeggen: Er is altijd een kerk geweest, altijd is er een volk van God geweest, van de eerste mens Adam af tot aan de laatste, hoewel de kerk soms zo zwak en verstrooid is geweest, dat zij nergens meer waarneembaar was (Matth. 9:36). Dit was het geval

in de tijd van Elia, toen de goddeloze koning Achab de ware dienst aan God verboden had en de profeten in groten getale had laten doden (1 Kon. 19:10), zodat Elia klaagde dat hij van alle dienaren van de ware God alleen overgebleven was. Toen was de kerk dus zo verborgen, dat zij nergens meer bestond dan alleen in de ogen van God, Die zei dat Hij er zeventuizend voor zich had behouden, die de knieën voor de Baäl niet gebogen hadden (1 Kon. 19:18).

Zo bleef de kerk ook in stand onder het pausdom, maar zij was werkelijk zo verborgen dat, als men op haar uiterlijke verschijning zou afgaan, zij nergens leek te bestaan. Maar dit moeten wij goed en nauwgezet in het oog houden: in de eerste plaats, dat er altijd mensen waren, zijn en zullen zijn die God loven en Hem op de juiste wijze leren, ook al zijn het er maar heel weinig. In de tweede plaats, dat de kerk niet volmaakt heilig is, zonder elke ergernis of vlek, zoals de papisten dromen. Wanneer zij in de Geloofsbelijdenis horen dat de kerk heilig genoemd wordt, denken zij aan een volk dat zonder enige zonde of aanstoot is. Wanneer zij dan vervolgens hun eigen volk in ogenschouw nemen, moeten zij toch wel in twijfel trekken of dit wel een kerk is! Wanneer zij naar ons kijken en de aanstootgevende dingen zien waarmee de satan onze gemeenten besmeurt, ontkennen zij ook dat wij een kerk zijn; en zo kunnen zij zich uit deze paradox niet losmaken.

De Donatisten⁹ hadden dezelfde mening; degenen die in zonde waren gevallen deden zij in de ban, en zij stonden hun niet toe in hun gemeente terug te keren. Want zij wilden een kerk zijn zonder enige smet. Daarom was het onvermijdelijk dat hun ge-

9. De Donatisten scheidden zich ten tijde van de kerkvader Augustinus (354-430) van de kerk af, omdat zij een strengere tucht voorstonden. Ook verbonden zij de heiligheid van de kerk sterk met de heiligheid van de priesters. Een sacrament dat bediend werd door een zondige priester was in hun ogen niet geldig. Wie eenmaal in zonde was gevallen, mocht niet meer in de kerk terugkeren.

meenten tot een klein aantal terugliepen. De Manicheeërs¹⁰ en anderen volgden dezelfde gedachte, alsof de ware kerk alleen in het eeuwige leven zou bestaan en niet in het vlees. Op deze wijze moet men over de kerk niet disputeren. Want de ware kerk is die, welke bidt, en vanuit het geloof en met grote ernst bidt: 'Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren' (Matth. 6:12). De kerk is die, welke van dag tot dag vordert, die van dag tot dag de nieuwe mens aandoet en de oude aflegt (Kol. 3:9vv). De kerk is die, welke in dit leven de eerstelingen van de Geest ontvangt (Rom. 8:23), niet de tienden, en nog veel minder de volheid. Wij hebben het vlees nog niet volledig afgelegd en zijn nog niet ontkleed, maar wij zijn bezig het af te leggen, verder te komen en te vorderen. Wat er dus nog aan zonde over is, ergert weliswaar de spirituele Donatisten, Manicheeën en papisten, maar God ergert zich er niet aan, omdat Hij die op grond van het geloof in Christus kwijscheldt en vergeeft.

Wanneer u dus over de kerk wilt oordelen, moet u niet simpelweg letten op de kerk waaraan geen gebreken of ergernissen kleven, maar op de kerk waar het Woord zuiver is, waar de bediening van de sacramenten zuiver is, waar mensen zijn die het Woord liefhebben en het voor de wereld belijden. Waar u deze dingen vindt, daar mag u er zeker van zijn dat daar de kerk is, of het er nu weinig of veel zijn die er zo aan toe zijn en zo handelen. Het is zeker dat er altijd enkelen zullen zijn; want hoe had God anders van eeuwigheid onze Toevlucht kunnen zijn? Op deze wijze redeneert Anselmus ergens in zijn werken zeer terecht en trekt hij in een wonderbaarlijke maar toch zeer juiste sluitrede de conclusie dat Adam en Eva gerechtvaardigde christenen waren,

10. De Manicheeërs volgden de gnostieke en dualistische leer van Mani (216-277), die uitging van twee elkaar uitsluitende principes: licht en duisternis, goed en kwaad, die door toedoen van satan vermengd zijn geraakt en voortdurend met elkaar strijden. Evenals de Donatisten huldigden zij een streng heiligheids-principe.

en dat zij meteen na de val – door het geloof – naar de rechte weg moesten terugkeren om te voorkomen dat er een periode zou zijn waarin er geen kerk bestond.¹¹ En inderdaad laat Mozes in de geschiedenis van de val zien, dat Adam en Eva, meteen na de zonde door berouw overvallen, bang werden. Omdat echter daarna de belofte van het vrouwenzaad erbij kwam (Gen. 3:15), zijn zij werkelijk door het geloof in Christus gerechtvaardigd. Zij vluchtten weliswaar voor God uit vrees voor Zijn toorn en de komende straf, maar God zocht hen uit eigen beweging op en riep hen terug. Dit was de eerste kerk, wedergeboren door het Woord en gerechtvaardigd door het geloof in Christus. Dit wordt door Anselmus op een geleerde wijze en in overeenstemming met de waarheid geponeerd. Want het moet zo zijn dat er altijd een kerk is en in stand blijft, zoals ook Mozes hier laat zien, wanneer hij zegt dat God voor de mensen een Toevlucht is van geslacht tot geslacht.

Vers 2

VÓÓR DE BERGEN GEBOREN WAREN
EN AARDE EN WERELD WAREN GESCHAPEN,
ZIJT GIJ, O GOD, VAN EEUWIGHEID TOT EEUWIGHEID.

*Eer de bergen geboren waren,
en Gij de aarde en de wereld voortgebracht hadt,
ja, van eeuwigheid tot eeuwigheid zijt Gij God.*

Hier begint Mozes, in overeenstemming met het karakter van

11. Anselmus van Canterbury (1033-1109), aartsbisschop. Trachtte het bestaan van God te bewijzen en legde sterk de nadruk op de plaatsvervangende genoegdoening door Christus. *Cur Deus homo*, II, 16.

zijn ambt, een echte Mozes te zijn en laat hij op voortreffelijke wijze niet alleen onze ellende, maar ook de toorn van God sterk uitkomen. In die lange beschrijving onderscheidt hij de ware God echter van de goden van de heidenen, waarvan niet gezegd kan worden dat zij er van eeuwigheid waren en er in eeuwigheid zullen blijven. Het is alsof hij wilde zeggen: wij aanbidden niet een nieuwe of alledaagse God van hout of goud, maar Hem Die er vóór de wereld al was, Die de eeuwige en de ware God is, enzovoort. Vervolgens laat hij ook dit zien, dat God een zodanige God is, dat Hij geen schepsel nodig heeft, maar eenvoudigweg in Zichzelf zalig is, aangezien Hij al bestond voordat de aarde en de wereld geschapen werden. Deze majesteit, die in zulke korte bewoordingen samengevat is, kan niemand verklaren. Want zij bevat, wanneer iemand een uitleg zou willen geven, alle eigenschappen van de Godheid, die men maar bedenken kan. Want omdat Hij eeuwig is, volgt daaruit dat Hij onsterfelijk is, almachtig, gelukzalig, wijs. Hij heeft van niemand iets ontvangen, zoals de Schrift zegt: 'Er is niemand die Hem eerst iets gegeven heeft' (Rom. 11:35). Hij heeft aan Zichzelf genoeg. Het Hebreeuwse woord *jalah* is betekenisvoller dan wanneer hij gezegd had: Voordat de bergen geschapen of gemaakt waren. Want het betekent eigenlijk: het tevoorschijn komen van het schepsel uit het niets in het iets, zoals uit een mens een ander lichaam geboren wordt door een wonderbaarlijk begin. Niet zoals een handwerksman iets maakt uit materie door die materie te bewerken, hetzij door er wat vanaf te halen of eraan toe te voegen terwijl hij de materie vormt, maar zoals bomen uit de aarde geboren worden als uit het niets, zodat het werkelijk lijkt alsof alle dingen meer geboren dan gevormd of geschapen worden. Want hij zegt dat de bergen geboren zijn, als het ware door God voortgebracht, om in de psalm te verwijzen naar wat in het eerste boek van Mozes staat: 'Hij sprak en het was er' (Ps. 33:9; Gen. 1:3). Want door het Woord is alles geworden,

zodat het juist lijkt om te zeggen dat zij geboren werden dan geschapen of gevormd, omdat daarbij geen enkel instrument voorhanden was.

Het woord *chalah* betekent eigenlijk gevormd worden, zoals de vrucht in de moederschoot gevormd wordt, zonder dat daarvoor een instrument wordt gebruikt. Mozes wil echter door de specifieke betekenis van deze woorden aantonen dat de schepping van de gehele wereld voor God was als een baring, of dat het een soort geboorte was op Gods bevel. Mozes wil ons daarmee leren hoe eenvoudig het voor God was om uit het niets alles te maken, aangezien alle dingen om zo te zeggen uit Zijn Woord zijn voortgekomen. Want geboren worden blijkt duidelijk heel eenvoudig. En wanneer een boom geboren wordt, kost hem dat geen moeite. Zo'n God, zegt hij, hebben wij en dienen wij. Tot deze God bidden wij. Op Zijn bevel werd het hele universum geboren. Waarvoor zijn wij dan nog bang, als deze God ons gunstig gezind is? Waarom vrezen wij dan nog voor de toorn van de gehele wereld? Wanneer Hij onze Toevlucht is, zouden wij dan niet veilig zijn, ook al stortte de hemel in? Want wij hebben een Heere Die groter is dan de gehele wereld. Wij hebben een Heere Die zo machtig is, dat op Zijn Woord alle dingen ontstaan. En toch zijn wij zo klein van geest dat, wanneer wij de toorn van een prins of koning, ja, zelfs maar van één buurman moeten verdragen, wij sidderen en de moed opgeven. En dat terwijl toch in vergelijking met deze Koning al het andere in de hele wereld is als de allerlichtste stofjes, die door een klein zuchtje wind van hun plaats worden verdreven en niet de kans krijgen te blijven liggen. Op deze wijze is de beschrijving van God troostvol, en bange harten moeten te midden van aanvechtingen en gevaren aan deze troost denken.

Aan de andere kant kan men uit deze tekst ook opmaken hoe groot de toorn van God is, zoals Manasse in zijn gebed (vers 4) daaraan denkt, dat eenieder terecht moet sidderen en beven voor

de grote macht van God, Wiens toorn over de zondaren onverdraaglijk is. Want wanneer het hart begrijpt dat die zo machtige en grote God toornig is en met straffen dreigt, waarheen moet het dan vluchten? Het zal zeker met David zeggen: 'Waar zal ik heengaan voor Uw Geest? En waar zal ik heen vluchten voor Uw aangezicht? Voer ik op ten hemel, Gij zijt daar. Zou ik mijn bed neerleggen in de hel, zie, ook daar zijt Gij' (Ps. 139:7vv). Want wat kan nog als schuilplaats dienen wanneer Hij, door Wiens hand alles gemaakt is en Die alles kan, toornig is? Daarom hebben diegenen gelijk die van mening zijn dat deze helse straf daarin zal bestaan, dat de goddelozen zouden wensen de hand van God te kunnen ontvluchten, maar er niet toe in staat zijn, zoals ook Paulus zegt in 1 Thessalonicenzen 5 (vers 3).

Met zulke gedachten moeten de verstokte en ongevoelige zondaren, die te midden van de grootste zonde toch zelfverzekerd leven, geplaagd en als het ware met hamers geslagen worden. Zij moeten horen Wie Hij is en hoe groot Hij is, Die zij met hun zonden ertoe opwekken de straf te voltrekken. Zij moeten de bliksemschichten zien en de donderslagen op de berg Sinai horen (Ex. 19:16, 18). Zij moeten zien hoe de aarde siddert en alles met een onmiddellijke dood wordt bedreigd. Zij die echter hun zonden erkennen en al van tevoren sidderen van angst, moeten onderwijs ontvangen over de Toevlucht en opgericht worden. Dit is het Woord recht snijden (2 Tim. 2:15), dat men de hoogmoedige en zelfverzekerde mensen op een andere wijze onderwijst dan diegenen die al van tevoren verschrikt zijn en angst koesteren en ook vrezen voor de dingen waarvan ze zeker zouden kunnen zijn. Deze mensen moeten leren aan de oneindige, eeuwige, almachtige Toevlucht te denken. Zij moeten weten dat zij niet een vertoornde duivel, maar God Zelf hebben, Die boven alles staat.

Uit deze beschrijving van God, dat Hij eeuwig en almachtig is, onmetelijk en oneindig, volgen twee dingen: dat Zijn toevlucht

of gunst over hen die Hem vrezen oneindig is, en dat Zijn gramschap of toorn over de zelfvoldane mensen ook onmetelijk en oneindig is. Want de uitwerking richt zich altijd naar de maat van de bewerkende oorzaak. Daarom dient dit vers er voornamelijk toe om aan te tonen dat de dood bij de mens een onmetelijk veel groter ongeluk is dan bij andere levende wezens. Want hoewel paarden, koeien en alle beesten moeten sterven, sterven zij toch niet omdat God toornig op hen is. Voor hen is de dood min of meer een tijdelijk ongeluk dat God zo bepaald heeft, niet als straf, maar omdat het God om een bepaalde reden goed toescheen. De dood van de mens is echter werkelijk een oneindige en eeuwige ramp en toorn, omdat de mens als schepsel daartoe geschapen is, in gehoorzaamheid aan het Woord te leven en aan God gelijk te zijn. Hij is niet geschapen om te sterven, maar de dood is als de straf op de zonde ingesteld, zoals God tegen Adam zei: 'Ten dage dat gij van deze boom eet, zult gij de dood sterven' (Gen. 2:17). Daarom is de dood van mensen niet gelijk aan de dood van dieren, die volgens de natuurwet sterven; het is ook niet een dood die zich toevallig voordoet of tijdelijk is, maar het is een dood waarmee – als ik het zo mag zeggen – een vertoornde en vreemde God bedreigd heeft en die bij Hem vandaan gekomen is. Want wanneer Adam niet van de verboden boom gegeten had, zou hij onsterfelijk geweest zijn. Nu echter, nadat hij door ongehoorzaamheid gezondigd heeft, wordt hij met de dood bestraft, die hem niet aangeboren is, zoals dat het geval is met de dood van de dieren die aan de mens onderworpen zijn, maar die hem door de toorn opgelegd en toegevoegd is en hem vanwege de zonde of de ongehoorzaamheid toekomt. Het is dus veel erger om te horen dat de mens, die toch goed en volmaakt voor het leven geschapen was opdat hij zijn toevlucht in God zou hebben, voor de dood bestemd is. Door de zonde is hij uit deze gelukkige staat gevallen.

Dit tracht Mozes op alle mogelijke manieren aan te tonen,

wanneer hij de toornende God zo zorgvuldig tekent om de zelfverzekerde en onboetvaardige mensen te verschrikken.

Vers 3

U, DIE DE MENSEN LAAT STERVEN EN ZEGT:
KEERT TERUG, GIJ MENSENKINDEREN.

*Gij doet de mens wederkeren tot verbrijzeling, en zegt:
Keert weder, gij mensenkinderen.*

In het Hebreeuws staat er: 'U maakt dat de mens terugkeert tot verbrijzeling.' Maar dit is niets anders dan wij vertaald hebben: 'U laat de mensen sterven.' Omdat dat duidelijker is, wilde ik liever die woorden gebruiken. Wat nu de betekenis betreft, huldigen de kerkvaders de opvatting dat het hier gaat over de zonde van de boze begeerte, misschien wel omdat zij geen andere aanvechtingen hadden dan deze dierlijke en vleselijke, want van andere hebben zij in hun geschriften zelden melding gemaakt. Daardoor komt het dat onze papisten, wanneer zij over de erfzonde spreken, daaronder niets anders verstaan dan de boze begeerte van het vlees. Maar aangezien die begeerte pas merkbaar begint te worden bij volwassenen, volgt daaruit dat de erfzonde iets veel ernstigers is, dat ook aanwezig is en leeft in jongere mensen, in kinderen, ja, ook in een foetus die nog in de moederschoot leeft, zoals Psalm 51 zegt (vers 7). Maar omdat de geleerden over het algemeen bij vleselijke overwegingen zijn blijven staan, en niet in staat waren de Schrift ook op de meer verborgen en geestelijke gebreken van de natuur toe te passen, zijn zij ook in de hoogste leerstukken van de Schrift nalatig. We zullen ze hun eigen gang laten gaan. Wij echter willen de juiste en eigenlijke betekenis volgen.

De betekenis van deze tekst is deze: Mozes wil ons leren dat het door de zonde gekomen is dat de mens uit de genade gevallen is en de straf van de dood ondergaat. Hij zegt: 'U laat de mens terugkeren tot verbrijzeling, en brengt hem terug tot niets.' Is dit niet een verschrikkelijke uitspraak en een buitengewoon zware toorn, dat de mens door de toorn van God sterft? Is de mens niet een edel schepsel dat beter is dan alle levende wezens, noch aan de engelen noch aan de duivelen onderworpen, maar alleen aan de Goddelijke Majesteit, ja, geschapen naar het beeld van God, opdat hij zou leven en heersen? Dit is werkelijk een veel zwaardere dood en een treuriger geval dan wanneer een koe geslacht wordt, vooral wanneer u de voortplanting van het kwaad in ogenschouw neemt. Mozes zegt: 'Gij laat de mens terugkeren tot verbrijzeling', dat wil zeggen: het gehele menselijke geslacht. Want met het ene woord 'mens' omvat hij alle nakomelingen van onze eerste ouders. Datgene wat dus voor het leven geschapen was, is nu voor de dood bestemd, en wel door Gods toorn. Zo is het hele menselijke geslacht uit de onsterfelijkheid aan de eeuwige dood ten prooi gevallen.

Maar let op hoe voorzichtig Mozes spreekt wanneer hij deze toorn louter en alleen aan de Schepper toeschrijft, zodat niet Manicheüs met zijn dwaze volgelingen kan komen om er twee goden van te maken, één genadige en goede god en één boze. Want hij zegt niet: 'De duivel brengt de mens terug tot niets', maar: 'Gij Zelf, U Die er was voordat hemel en aarde bestonden.' Want dat was de dwaze leer van Manicheüs, en er bestaat geen twijfel over dat ook in onze tijd velen in dezelfde waan verkeren. Zij beelden zich in dat al het goede van een goede god, maar al het kwade van een kwade god vandaan komt. Augustinus leefde bijna negen jaren in deze dwaling.¹² Het is echter god-

12. Zie noot 10. Augustinus voelde zich een tijd lang tot de leer van Mani aangetrokken en sloot zich bij de Manicheeërs aan, tot hij inzag dat deze sekte zijn vragen niet kon beantwoorden en hij zich bekeerde. *Confessiones*, IV, 1.

deloosheid om een nieuwe god te creëren en zo de toorn van God te ontvluchten en te willen afwenden, die ons vanwege de zonde terecht is opgelegd, zoals soldaten doen die de dood openlijk minachten. Maar wat heb je tot stand gebracht door de dood zo hevig te minachten? Heb je daardoor dan de dood ook overwonnen?

Daarom moeten we ons te binnen brengen dat hier niet geredeneerd wordt over de gedachten van Epicurus hoe het kwaad, dat wij niet kunnen vermijden, getemperd kan worden. Hier wordt ons onderwezen dat wij goed en kwaad op de ene God moeten betrekken, en leren wij hoe dat kwaad overwonnen kan worden. Want dat is het wat Mozes zich met name voorgenomen heeft om te doen. Daarom zei hij met opzet: 'Gij laat de mensen sterven', dat wil zeggen: Uw werk, ja, Uw toorn is het, dat het hele menselijke geslacht door de dood verslonden wordt. Mensen ontstaan niet toevallig, worden niet toevallig geboren, lijden niet toevallig en sterven niet toevallig. Want zelfs het vee sterft niet eens toevallig, maar omdat wij dat willen (Gen. 1:28). Want hun lotgevallen staan onder de heerschappij van de mens; hoeveel te meer hebben dan de dood en het einde van de mens een duidelijke oorzaak! Zoals dan het leven verleend wordt door de vaste raad van God, zo is ook de dood het werk van de toorn van God, waarmee Hij dit schepsel tot verbrijzeling brengt en vanuit het leven in de dood stort.

Zo voert Mozes deze uitwerking op God Zelf terug opdat wij, op zijn waarschuwing, nergens anders hulp vandaan zullen halen dan alleen van Hem, Die het kwaad berokkend heeft. 'Want Hij Die ons geslagen heeft, zal ons ook genezen' (Hos. 6:1). Want dit is de Naam van onze God: 'Hij doodt en maakt levend; Hij doet ter hel nederdalen en weder opkomen (1 Sam. 2:6). Hij brengt (zoals Mozes hier zegt) de mensen tot verbrijzeling en beveelt de mensenkinderen om terug te keren. Zoals wij door Hem in het begin het leven hebben ontvangen, zo zullen wij

door Hem aan het einde ook de dood overwinnen. En de dood is niet alleen de oorzaak van de begeerte, maar van elke zonde.¹³ God gebruikt weliswaar de duivel om ons te slaan en te doden, maar de duivel kan dit niet doen als God niet zou willen dat de zonde op deze manier gestraft werd. Daarom zijn wij 'als slachtschapen' (Rom. 8:36), onderworpen aan de dood vanwege Gods toorn over de zonde.

Het tweede deel van dit vers, 'en zegt: Keert terug, gij mensenkinderen' heeft hierop betrekking dat, zoals er dagelijks mensen sterven vanwege de zonde, er ondertussen ook anderen geboren worden, maar in dezelfde positie als degenen die gestorven zijn. Zo verging de wereld van vóór de zondvloed, want de Heere had gezegd: 'Ik zal elk levend wezen vernietigen' (Gen. 6:7). En toch zegt de Heere tegen Noach: 'Maak voor u een ark en ga erin, gij en uw zonen en hun vrouwen' (Gen. 6:14, 18). Zo zei Hij tot Adam: 'Ten dage dat gij van deze boom eet, zult gij de dood sterven' (Gen. 2:17), en even later: 'Gij zijt stof, en tot stof zult gij wederkeren' (Gen. 3:19). Dit is het woord dat het gehele menselijke geslacht verslindt, en toch worden er steeds weer andere mensen in dit leven geboren, die aan hetzelfde ongeluk onderworpen zijn.

Dit is de gedachte van God die Mozes ons heeft ontsloten; het verstand kon dit uit zichzelf niet begrijpen. Daarom hebben niet alleen de heidenen, maar ook de monniken veel geredeneerd over de verachting van de dood, maar dat was verkeerd. Want zo worden de mensen óf zelfvoldane zondaars óf godslasteraars, doordat ze de vrees voor God afleggen en boos op Hem worden, alsof God als een tiran zou handelen en dit arme schepsel zonder enige reden aan de dood zou overleveren. Mozes leert ons iets beters: hoewel God de mens vanwege de zonde verworpen

13. Letterlijke vertaling van de Latijnse tekst. Wellicht moet de zin anders gelezen worden: 'Maar de oorzaak van deze dood is niet alleen de begeerte, maar iedere zonde.'

heeft, heeft Hij hem toch niet zó verworpen dat Hij Zich niet over hem zou willen ontfermen en hem helpen.

Het verstand weet van deze beide dingen niets af. Ten eerste weet het niet dat de dood vanwege de zonde de mens is opgelegd door God, vervolgens dat er tegen deze toorn van God een geneesmiddel ligt in de barmhartigheid van God, dat deze vertoornde God Zich door het gebed laat vermurwen en overhalen, en dat Hij ons door het Woord der genade en door Zijn Heilige Geest tot het eeuwige leven vernieuwt. En zoals Mozes hier zegt: 'Gij laat de mensen sterven, en spreekt: Keert terug, gij mensenkinderen', zo belooft God in Genesis de vermenigvuldiging of zegen én hult Hij tegelijk de mens in oneindige ellende. Wat God in Genesis zegt: 'Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt' (Gen. 1:28), zegt Mozes hier ook: 'Gij laat de mensenkinderen terugkeren.' Wat God daar zegt: 'Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren' (Gen. 3:19), zegt Mozes hier ook: 'Gij laat de mensen sterven.' Zo sticht en vernietigt Hij in één korte zin het hele menselijke geslacht. Sommigen worden tot stof en vergaan, anderen worden in dezelfde ellende geboren, totdat de verwachte dag van onze verlossing komt, waarop wij werkelijk zullen leven. Want dan wordt niet alleen alle ellende van ons ongelukkige vlees weggenomen, maar zal ook de heerlijkheid van God aan Zijn kinderen openbaar worden. Ondertussen vinden deze twee werken van God voortgang: Hij vernietigt het menselijke geslacht door ongeluk en vermeerdert het door geboorte.

Hoewel dit leven echter vol ellendigheden is, ligt er toch een diepe troost in dat de dood vooropgaat en het leven volgt. Dit laat Mozes met opzet zien, wanneer hij zegt: 'Gij laat de mensen sterven' (dat is het eerste), en vervolgens: 'Keert terug, gij mensenkinderen' (dat is het tweede, laatste en beste). Zo is het ellendig om arm te zijn, maar wie zou om deze ellende treuren wanneer hij uiteindelijk rijk zou worden? (1 Sam. 2:7). Het is ellendig om honger te lijden, maar met des te meer genoegen

genieten wij daarna van de maaltijd. Daarom wijst Mozes hier op een verborgen wijze op de hoop, dat na de dood het leven zal volgen en de mensen niet ten onder zullen gaan zoals de andere levende wezens. Dat zij sterven, gebeurt om hen te verootmoedigen en niet om hen in de dood te laten blijven. Deze hoop houdt hij voor aan degenen die in hun hart hevig verschrikt zijn door de overdenking van hun zonden en de toorn van God. Maar aan het eind van dit gebed zal hij dit onderwijs over de overwinning van de dood en de toorn van God duidelijker uiteenzetten.

De lezer moet echter ook opmerkzaam gemaakt worden op Mozes' wijze van spreken. Want Mozes hanteert de gewone wijze van spreken met een bijzondere bedoeling, wanneer hij zegt: 'Gij spreekt: keert terug, gij mensenkinderen.' Want hij heeft in gedachten wat in Genesis staat: 'God sprak: Daar zij een firmament, een zon en een maan' enzovoort (Gen. 1:6, 16), en evenzo: 'Laat Ons mensen maken!' (Gen. 1:26). Al deze dingen zijn door het Woord geschapen en worden door het Woord in stand gehouden. Hij doet dit echter ook om de grootheid aan te tonen van de Persoon Die met één woord alle dingen vernietigt en tot leven roept. Wat kan er nietiger zijn dan een woord? Maar wanneer God een woord spreekt, dan gebeurt meteen wat er gezegd is. God zegt tot mijn moeder: 'Ontvang in uw schoot!' en zij ontvangt; tot mij zegt Hij: 'Word geboren!' en ik word geboren.

Vers 4

WANT DUIZEND JAREN ZIJN VOOR UW AANGEZICHT
ALS DE DAG VAN GISTEREN, DIE VOORBIJGING,
EN ALS EEN NACHTWAKE.

*Want duizend jaren zijn in Uw ogen als de dag van gisteren,
als hij voorbijgegaan is, en als een nachtwake.*

Hier richt Mozes onze blik van de menselijke dingen naar de Godheid zelf, en vanuit de tijd in dat leven waarin er geen tijd meer bestaat. Dit dient echter net als het voorafgaande ook hiertoe om de grootheid van de Persoon van God te laten zien wanneer Hij over ons toorn. Want stel dat iemand zo lang zou leven als Methusalem, die bijna duizend jaar oud geworden is, dan zouden wij kunnen denken dat zo'n mens er beter aan toe was dan anderen, en dat de toorn van God hem niet zou treffen. Maar Mozes spreekt anders. Het is niet alleen de toorn van God die de mensen bezwaart, maar ook Zijn haastige toorn: dat wij al te snel sterven en niet de troost hebben dat de dood of het ongeluk uitgesteld kan worden of langzaam zal komen. Want wij hebben een kort en toch jammerlijk leven, en sterven daarna een eeuwige dood. Want ook Methusalem leefde geen duizend jaar. Maar wat zijn duizend jaren, als zij voor het aangezicht van God zijn als de dag van gisteren?

Wie heeft ooit de korte duur van het leven zo getekend? Mozes laat zien dat het niet een weg is, maar als het ware een krachtige worp, waardoor wij aan de dood worden prijsgegeven. Wij beelden ons in dat zeventig jaar een lange tijd is, en nog altijd gaat het woord van Cicero op, dat niemand zo oud is of hij hoopt nog weer een jaar te zullen leven.¹⁴ Deze hoop op een

14. Cicero (zie noot 7), *De senectute*, 19.

lang leven is alle mensen van nature ingeplant. Daardoor komt het dat de mensen al hun voornemens en plannen zo inrichten alsof zij het eeuwige leven hebben. Vanuit deze misvatting maken zij van hun leven een eeuwig leven, terwijl toch de dood overal in onze voetstappen treedt en altijd in onze buurt is. Zo toont Mozes ons dit allergrootste ongeluk, dat de mensen hun ellende – namelijk de toorn van God en de korte duur van hun leven – niet aanvoelen, terwijl zij die toch met eigen ogen zien en ervaren. Vandaag sterft hij, die gisteren de hoop had nog veertig jaar of langer te zullen leven; en wanneer hij die veertig jaar nog geleefd had, zou hij evengoed de hoop op een langer leven niet hebben laten varen.

Daarom vermaant Mozes ons om ons buiten de tijd te begeven en ons leven met de ogen van God te bekijken. Dan zullen wij zeggen dat het hele leven van de mens, ook als het een heel lang leven is, nauwelijks een uurtje duurt. Ik ben nu 51 jaar oud; wanneer ik die hele periode goed overweeg, is die voorbijgegaan als was ik vandaag geboren. Want het is waar wat de filosofen zeggen: 'Het verleden is voorbij, de toekomst is nog niet aangebroken, daarom hebben wij van alle tijden alleen wat er heden is; al het andere is er niet, omdat het óf voorbijgegaan óf nog niet gekomen is.'¹⁵

Op deze wijze stelt Mozes de toorn van God groter voor dan alle menselijke voorstellingen en meningen. Hij doet dit (om een gebruikelijke formulering aan te houden) zowel intensief als extensief. Intensief, omdat hij de dood van de mens beschrijft als erger en zwaarder dan de dood van alle andere levende wezens; hij is immers door de toorn van God opgelegd. Vervolgens extensief, omdat het leven uiterst snel voorbijgaat. Deze hele beginperiode, waarin de mens geschapen werd, zal Adam bij zijn opstanding voorkomen alsof hij slechts een uur geslapen had. De ogen van

15. Wellicht ontleend aan Augustinus, *Confessiones*, XI, 20.

ons vleeselijke lichaam zijn als die van de dieren: deze zijn van oordeel dat het veel is, wanneer iemand een leeftijd van honderd jaar bereikt, maar voor God zijn duizend jaren als de dag van gisteren, waarvan niets over is. Dit had ook Job op het oog, toen hij zei: 'De mens, uit een vrouw geboren, leeft een korte tijd en is vol onrust' (Job 14:1). Want Gods toorn is niet, zoals ik gezegd heb, louter een toorn op zichzelf, maar een haastige toorn en ellende; en evenals de Persoon van God oneindig is, zo is ook de korte duur van het leven tot het uiterste begrensd. Wat de Schrift elders zegt: 'Eén dag is voor de Heere als duizend jaar' (2 Petr. 3:8) heeft betrekking op het geestelijke en eeuwige leven. Wat de nachtwake betreft, die Mozes eraan toevoegt: daarvan is algemeen bekend dat volgens de gewoonte van de oude vaders de nacht in vier waken werd verdeeld. Zoals hij dus duizend jaren vergeleken heeft met de dag van gisteren, zo vergelijkt hij het hele leven met een klein deel van de nacht, die wij slapend doorbrengen. Het is alsof hij wil zeggen: 'Wanneer u de dagen van dit leven telt, zijn het voorbijgegangene dagen; telt u de nachten, dan is het slechts een vierde deel van een nacht.' Op deze wijze maakt hij niet alleen de ellende groot, maar ook datgene klein wat het beste was, namelijk de terugkeer tot het leven. Het leven is weliswaar een goede schepping van God, maar omdat het zo kort is en door de dood wordt afgesneden, daarom klagen wij met recht over onze ellende. Niet ongepast is echter de mening die anderen volgen, namelijk dat de vergelijking met de nachtwake daarop duidt dat, zoals er bij het nachtwaken een wisseling plaatsvindt, er zo ook wisselingen zijn in dit leven. Wie vandaag geleefd heeft en als het ware op zijn post de wacht heeft gehouden, wordt door de dood weggeroepen en een ander volgt hem op. Want de wachtposten worden niet altijd door dezelfde soldaten bezet; wie tot dit uur gewaakt heeft, treedt af, en een ander treedt aan. Zo, zegt hij, sterven sommigen en worden anderen geboren die hen volgen, zij het onder dezelfde

omstandigheden als de vorigen, zodat ook zij, wanneer de tijd van de nachtwake om is, verdwijnen. In de volgende verzen vinden we andere vergelijkingen.

35

Vers 5 en 6

GIJ STUURT EEN OVERSTROMING OP HEN AF,
 ZIJ ZIJN ALS EEN SLAAP. ALS HET GRAS, DAT SNEL UITDROOGT,
 DAT IN DE MORGEN BLOEIT EN IN DE AVOND VERANDERT,
 WORDT AFGESNEDEN EN VERDORT.

*Gij overstroomt hen, zij zijn gelijk een slaap;
 in de morgenstond zijn zij gelijk het gras, dat verandert;
 in de morgenstond bloeit het en het verandert;
 des avonds wordt het afgesneden en het verdort.*

Het Hebreeuwse woord *zaram* betekent eigenlijk overstromen, met geweld op iets losstormen, zoals waterstromen plegen te doen. Het is daarom een zeer betekenisvolle vergelijking, die aanduidt dat het hele menselijke geslacht als door een vloed wordt meegesleurd. Zo wordt het ene geslacht na het andere weggerukt als een onstuimige stroom. Is dit niet een voortreffelijke beoordeling van dat veelgeprezen leven, of liever gezegd: van de overblijfselen van dat veelgeprezen leven? Waarom zijn wij dan nog trots? Waarom verheffen wij onszelf tot zo'n grote hoogmoed en verachten wij God op de wijze van Epicurus vanwege onze tijdelijke genoegens? Waarom leren wij niet veelmeer om de toorn van God op waarde te schatten en ons eigen leven te kennen, wat voor leven het is en met wat voor snelheid het zich naar de ondergang haast, dat wil zeggen: van een druppel zegen naar een zee van vervloeking? Weten wij dan niet wat

een slaap is, die eerder ophoudt dan wij kunnen waarnemen? Want voordat wij merken dat wij geslapen hebben, is de slaap al verdwenen. Ons leven is daarom werkelijk een slaap en een droom. Want voordat wij weten dat we leven, zijn we al met leven opgehouden.

De vergelijking met het gras komt in de Schrift veel voor. Het is dan ook overduidelijk dat de heilige profeten veel uit deze psalm geput en geleerd hebben. Het schijnt dat David bijna de gehele 39e psalm aan Psalm 90 ontleend heeft. Daarin tekent ook hij dit leven in een nieuwe vergelijking, wanneer hij zegt: 'De mens gaat voorbij als een schaduw' (Ps. 39:7). En in Psalm 73 staat: 'Zij nemen een einde in verschrikkingen, als een droom, wanneer iemand ontwaakt' (Ps. 73:19v.), en in Psalm 76: 'De trotsen werden beroofd van hun buit en ontsliepen' (Ps. 76:6). En Jesaja zegt: 'Al het vlees is als gras, en al zijn goedertierenheid als een bloem van het veld' (Jes. 40:6). Psalm 102 zegt: 'Mijn dagen gaan daarheen als een schaduw, en ik verdor als gras' (Ps. 102:12). Psalm 144: 'De mens is niets en zijn tijd gaat voorbij als een schaduw' (Ps. 144:4).

Als dit ons niet genoeg over ons leven leert, weet ik niet wat er nog meer gezegd kan worden. De kindertijd is de bloem van het menselijke leven. Wanneer de adolescentie komt, worden de bladeren meteen lelijk. Want zorgen en vele gevaren staan de gerieflijkheden van het leven in de weg. De kindertijd begrijpt die niet en vreest ze ook niet. Daarom lijkt dit deel van het menselijke leven ook zo heel erg snel voorbij te gaan, zoals ook de dichter zegt:

De beste tijd van het leven, de eerste,
ontglipt de arme stervelingen;
daarna volgen ziekten, de treurige ouderdom en moeiten
tot de onverbiddelijke, harde dood hen wegneemt.¹⁶

16. Vergilius, Romeins dichter (70-19 v. Chr.) in: *Georgica*, III, 66vv.

Terecht wordt dit leven met een bloem vergeleken die, wanneer zij opkomt, een heerlijke kleur en geur heeft, maar deze allebei verliest vóór de zon ondergaat. Zo looft deze vergelijking weliswaar de zegen van de schepping, dat er in de ellende toch een mooie bloem groeit. Maar het is erg dat haar blaadjes zo snel vergaan en verwelken, en zij haar natuurlijke kleur en geur niet kan behouden.

Het Hebreeuwse woord *chalaf* betekent wisselen, zoals kleren verwisseld worden. Daarom heten de Hebreeuwse *chelifos* 'wisselklederen.' Mozes wil daarmee zeggen dat het gras of een bloem al verandert wanneer zij pas begint een bloem te zijn. Dit woord gebruikt de Schrift, wanneer zij zegt dat hemel en aarde verwisseld zullen worden (Ps. 102:27), om daarmee aan te tonen dat noch de hemel noch de aarde in dit leven met het goede gewaad bekleed zijn; zij hebben als het ware een haren mantel aan. Dan echter, wanneer zij vernieuwd worden, zullen zij met een ander, stralender gewaad bekleed worden. Nu is de aarde moerassig en bouwvallig, maar op die dag zal zij zijn alsof zij van edelstenen en zilver is. De bergen zullen diamanten zijn, en de rivieren als de allerbeste balsem. Want het woord *chalaf* betekent 'wisselen' op twee manieren: van het zijn naar het niet-zijn en van het niet-zijn naar het zijn. Maar ook dit is een heel mooie interpretatie: wanneer men onder de benaming 'gras' het hele menselijke geslacht verstaat, dat heel vroeg in de morgen van een vormeloze embryo in de gestalte van een mens verandert; dan is het gras. Want het hele menselijke geslacht wordt geboren uit de duisternis en de winter, en als het ware uit een dode zaadkorrel tot levend gras; en meteen nadat het zo is ontstaan, wordt het opnieuw vanuit die gestalte weer in winter en nacht veranderd, zoals ook Salomo zegt dat de zon in voortdurende wisseling opkomt en ondergaat (Pred. 1:5). Het is deze wisseling die het Hebreeuwse woord eigenlijk bedoelt: zoals het jaar wisselt van zomer in winter en de tijd van de dag in de nacht.

Jakobus zegt: 'Bij God is geen verandering, noch schaduw van omkering' (Jak. 1:17). De nacht verandert weliswaar in de dag, en de dag weer in de duisternis, maar van dat alles bestaat er niets bij God. Deze veranderingen verschillen echter van die waarover de psalm hier spreekt. Want dit zijn natuurlijke wisselingen; maar de verandering waarover de psalm spreekt is geen natuurlijke wisseling, maar één die voortkomt uit de toorn van God.

Hierboven heb ik gezegd dat het een grote troost is dat Mozes in het derde vers de dood op de eerste plaats zet en vervolgens het leven daaraan toevoegt. Zo laat hij de heimelijke hoop zien dat wij na de dood weer opgewekt zullen worden, en dat de lichamelijke dood zal eindigen in het ware en eeuwige leven. Maar in deze tekst doet de profeet het anders en keert hij de orde om. Hij beschrijft het hele menselijke geslacht, eerst hoe het daarmee gesteld is tijdens het leven en vervolgens in de dood. 'In de morgen', zegt hij, 'bloeit het als een bloem, maar in de avond verandert het, wordt afgehouden en verdort.' Wat betekent deze verandering in de volgorde? Betoogt Mozes nu dat de visie die hiervóór door ons is uiteengezet twijfelachtig en verkeerd is? Nee, dat niet. Maar hij houdt ons eenvoudigweg onze ellende voor zoals deze in onze ogen is, niet zoals deze in de ogen van God is. Hiervóór zei hij (vers 3): 'Gij zegt: Keert terug, gij mensenkinderen.' Daaraan voegde hij onmiddellijk toe: 'want duizend jaren zijn voor Uw aangezicht als de dag van gisteren die voorbijging.'

De zaak wordt echter heel anders, wanneer wij ons eigen oordeel en ons verstand volgen. Het is iets geheel anders een zegel te zien zoals het in een edelsteen of in zilver gegraveerd is, dan afgedrukt in was. (Om dit beeld door te trekken: God ziet de steen zelf aan, wij kunnen slechts de aanblik van de steen of de afdruk in was met onze ogen waarnemen). Zo is ook dat wat voor het aangezicht van God het leven is, naar onze visie de dood. Wat bij ons tijdelijk is, is bij God niet tijdelijk. Wat bij

ons eeuwig is, is bij God niet eeuwig. Op deze manier spreekt hij hier over de ellende van de mens, zoals deze in onze ogen is. Hier zien wij dat wie vandaag leeft, morgen sterft. Buiten deze dood en daarbovenuit ziet het verstand verder niets. Het is altijd meer gericht op ongeluk en ellende dan op het leven. Want zo zijn wij van nature: ondankbaar in het goede en ongeduldig in het kwade; uiterst vasthoudend in het kwade, maar uiterst vergeetachtig in het goede.

Kijk naar de aard van de dingen die ons dagelijks omringen, die wij zien, aanraken en dagelijks gebruiken. Komt het graan, de wijn en alles wat men voor dit leven nodig heeft niet voort uit de aarde, ja, uit stenen en bergen? Het is dus inderdaad zo dat uit het niets iets ontstaat. Zo ontstaat uit de onvruchtbare en vormeloze winter de vruchtbare en lieflijke zomer, en uit de nacht de dag. Dit is de voortdurende verandering van de schepping. Maar als ondankbare mensen negeren wij deze over het algemeen en richten onze ogen op die andere verandering, die treuriger en ellendiger is, waardoor iets veranderd wordt in niets en zijn in niet-zijn. Dat duidt Mozes hier aan, door onze wijze van oordelen te volgen en eerst te preken over de ongelukkige omstandigheden van dit leven en vervolgens over de dood.

Hier moeten wij ons echter opnieuw in herinnering brengen dat er een verschil is in de verandering zoals die bij de andere schepselen plaatsvindt en bij ons. Het feit dat wij veranderd worden en als het gras plotseling vergaan, is een verandering die uit de toorn van God voortkomt. Het gras wordt echter niet door de toorn van God veranderd; maar zoals het opkomt volgens Gods verordening, zo vergaat het ook weer, zonder daar ongemak van te ondervinden en zonder de toorn van God. Zo heeft de dag zijn verloop volgens de goede wil van God. Maar dat wij veranderd worden en tot een zwarte nacht worden, komt voort uit de toorn van God.

Zo gaat Mozes verder tot het eigenlijke punt van zijn betoog en

klaagt hij niet zonder tranen over de last van de toorn van God, alsof hij wilde zeggen: 'Is het niet uiterst treurig dat alleen de mens, in tegenstelling tot alle andere schepsels, zo'n ellendig leven moet leiden en onder de toorn van God moet vergaan?' Het is al ongelukkig genoeg dat de mens is als gras en al sterft voordat hij geleerd heeft hoe hij moet leven. Maar hierin is het gras er beter en gelukkiger aan toe, dat het opkomt en vergaat onder Gods gunst en vriendelijkheid. Wij echter, zal Mozes zo meteen zeggen, worden verteerd door Uw toorn en dragen een ondraaglijke last, omdat wij weten dat God ons haat vanwege de zonde.

Vers 7

WANT WIJ VERGAAN DOOR UW TOORN
EN DOOR UW GRIMMIGHEID WORDEN WIJ VERSCHRIKT.

*Want wij vergaan door Uw toorn,
en door Uw grimmigheid worden wij verschrikt.*

Hier komen we, zoals ik al gezegd heb, aan de hoofdzaak van het betoog. Mozes laat het verschil zien tussen de mens en de andere schepselen. Dat de mens zo vergaat en door de toorn van God in snelle vaart naar de ondergang gedreven wordt, dat ondergaan niet het gras, niet de bloemen, niet de vogelen des hemels en de dieren der aarde, maar alleen de mens. De mens ervaart dat met zijn dood en met de andere ellendigheden van dit leven ook de zonde en de toorn van God verbonden zijn, terwijl daartegenover het vee, de schapen en alle andere levende wezens vervolgens sterven niet vanwege hun zonde of de toorn van God, maar naar de orde van God, die voorkomt uit Zijn vrije welbehagen.

Dit wijst bijna op een neiging tot blasfemie bij Mozes, want als hierin niet het licht der genade getoond wordt, is het onvermijdelijk dat hier wanhoop en ernstige blasfemie volgen. Want wie kan zonder morren aan de toorn van God denken? Ook het onschuldige schepsel kan zijn lijden met bezwaar dragen. Wanneer men een varken slacht, toont het door zijn geschreeuw zijn ongeduld en pijn; wanneer een boom wordt omgehakt, valt hij niet zonder veel gekraak neer. Hoe zou dan de menselijke natuur deze gedachte aan de toorn van God zonder tranen, zonder morren, zonder het grootste ongeduld verdragen? Hoe zou zij onverschillig kunnen staan tegenover de dood, waarvan zij weet dat zij die moet ondergaan vanwege de zonde en als gevolg van Gods toorn?

Daarom slaat het verstand óf de weg van de verachting óf die van de laster in. De *Colloquia* van Erasmus¹⁷ bevatten een dialoog, waaraan hij de titel 'Epicurus' heeft meegegeven. Daarin wordt gediscuteerd over de christelijke godsdienst, dat deze de steen van Tantalus¹⁸ bevat, omdat na de ellende van dit leven ook nog het eeuwige vuur dreigt. Wat kan nu, zegt Erasmus, een geëigender middel zijn tegen dit kwaad dan het ongeloof of de dwaasheid, zodat men niet gelooft dat dit waar is? Op deze manier redeneert het verstand. Want het lijkt onverdraaglijk en de Goddelijke wijsheid en goedheid onwaardig, dat men na de moeiten van dit leven ook nog de eeuwige dood te vrezen heeft, en wel vanwege de toorn, omdat God over de toch al zo ongelukkige mens ook nog toorn. Het verstand kan deze gedachten niet staande houden zonder in blasfemie te vervallen. Daarom

17. Desiderius Erasmus (1469-1536). In zijn *Colloquia* (kritische samenspraken), verschenen in 1518, stelde de bekende Nederlandse humanist de misstanden in de kerk aan de kaak.

18. Tantalus, Lydische koning uit de Griekse mythologie. Werde door de goden gestraft voor het schenden van hun vertrouwen. Eén van de straffen was dat hem een rotsblok boven het hoofd hing, dat elk moment kon vallen.

raadt Epicurus u aan om hetzij waanzinnig hetzij ongelovig te worden, en uzelf zo te bevrijden van de ervaring van de toorn en de zonde in ongeluk en dood.

Maar wat een waardeloze raad! Want stel dat u niet ongelovig kunt zijn en bang bent dat u na dit leven zult merken dat datgene wat u hier veracht, waar is? Of wanneer u niet zo dwaas kunt zijn, dat u nooit meer aan dit toekomstige gevaar denkt? Daarom kan de natuur niets anders dan huiveren en knarsetanden, dat er een Heere boven ons staat. Die wij ook na de dood nog gedwongen zijn te vrezen, zoals Velleius bij Cicero zegt: 'Op deze wijze zet Hij ons een tijdloze tiran op de nek.'¹⁹

Daarom moeten wij het voorbeeld van Mozes nauwkeurig bekijken, opdat wij leren om dit gejammer van ons hart te matigen en te beteugelen, wanneer wij de toorn van God en de dood ervaren. Want het is niet slecht om op deze manier de toorn van God te ervaren, als wij maar niet in de dwaasheid vervallen om God te verachten of te lasteren voor onze ellende (Ps. 14:1), hoewel het haast niet te voorkomen is dat ook het zuchten van de heiligen te midden van hun grote verzoeken iets van laster in zich heeft. Zullen wij Job soms verontschuldigen, die de dag waarop hij geboren werd 'een vervloekte dag' noemde? (Job 3:1, 3). Of de boze Jeremia, omdat hij niet gestorven was in de schoot van zijn moeder? (Jer. 20:17). Zo doet ook Hieronymus een zeer harde uitspraak, wanneer hij zegt dat de mensen minder gelukkig zijn dan alle dieren, omdat zij na alle ongeluk in dit leven ook nog de eeuwige dood tegemoet zien of op z'n minst zich genoodzaakt zien ervoor te vrezen. Dit zijn woorden die voortgekomen zijn uit een hart dat boos is geworden en in verwarring is gebracht door de ervaring van het kwaad. Het is echter geen slecht teken wanneer iemand zo boos is; men moet alleen deze gemoedsbeweging matigen en in vaste banen leiden.

19. Cicero, *De natura deorum*, I, 16.

Een jongeman ervaart seksuele begeerte. God vergeeft hem die als hij deze ervaring matigt en beheerst, of trouwt. Zo worden ook christenen voortdurend geplaagd door de bewegingen van het morrende, lasterende en twijfelende hart. En die moeten in toom gehouden worden, zodat zij niet, net als bij de goddelozen, uitlopen op de verachting van God of de vertwijfeling.

Augustinus zegt: 'Het is eenvoudigweg beter om te zijn, dan om niet te zijn. Maar wanneer u bij uzelf te rade gaat, zult u zeggen dat het tegenovergestelde beter is.'²⁰ Deze gedachten zijn niet ver verwijderd van blasfemie, vooral wanneer u ze de vrije teugel laat. Dikwijls gebeurt het – en ik heb dat in vele gevallen gezien – dat onervaren mensen, wanneer zij deze blasfemische gedachten ervaren, bijna sterven.²¹ Daarom is het noodzakelijk om ze te beheersen. En de juiste beheersing daarvan is, dat u staande houdt dat u om die reden niet door God verworpen bent, wanneer u die gedachten ervaart. Want ook al zijn er in onszelf oorzaken aan te wijzen voor zulke gedachten omdat zij gevolg van de erfzonde zijn, toch worden zij ook bevorderd en vermeerderd door de verleider, satan. Zo gebeurt het vaak met gelovige jonge mannen en vrouwen dat zij, tegen hun wil in, in vuur en vlam geraten door seksuele begeerten. Wanneer een mens door dat verlangen gegrepen wordt, wordt hij zo volledig gegrepen, dat hij niets anders kan zien, horen en denken dan wat dat verlangen hem ingeeft. Zo worden harten ook in beslag genomen door boosheid, angst, haat en soortgelijke gevoelens.

In zulke verzoeken is zelfbeheersing noodzakelijk, zodat wij ons door de Heilige Geest vermannen en bedenken dat wij echt niet verloren zullen gaan omdat wij dergelijke dingen ervaren. Want het is niet altijd de schuld van de eigen begeerte en zwakheid, dat een jong mens van verlangen brandt, dat

20. Augustinus, *De libero arbitrio*, III, 7.

21. Luther doelt hier op de vele aanvechtingen die hij tijdens zijn kloosterperiode heeft waargenomen.

het hart in beroering raakt door boosheid en andere zondige neigingen. Dikwijls komen die dingen van satan, die de harten door zijn prikkels opjaagt en het vlees tegen de eigen wil opzet. Het gebeurt immers dikwijls dat men van harte wenst bevrijd te worden van de onreine bewegingen van het hart, maar daarin toch niet slaagt. Dan moet men deze raad volgen: allereerst dat men om die reden niet moet wanhopen aan de zaligheid; in de tweede plaats dat wij zulke gedachten moeten weerstaan en ze niet moeten billijken of botvieren, en tegelijk door ernstig gebed God om hulp moeten smeken. Want zulke gedachten komen niet daarom bij u op opdat u ernaar zult oordelen en ze zult opvolgen, maar opdat u ze zult weerstaan en ertegen zult strijden door het gebed.

Wat ik hier nu zeg over de zwaardere verzoeken van de begeerte en de toorn, moet men ook betrekken op de verzoeking van de lastering. Want de satan verandert zich in een engels des lichts (2 Kor. 11:14) en in een gestalte van God om ons weg te leiden van het gebed en het Woord van God, en ons zo als naakte mensen aan te vallen en te overwinnen. Zodra hij ons tot een lasterlijke gedachte verleid heeft, klaagt hij ons aan: 'Kijk', zegt hij, 'hoe het met je hart gesteld is. Ben je niet een zondaar?' Dit moet het hart wel bevestigen. Vervolgens voegt hij nog iets anders toe: 'Heb je dan niet een toornig God tegenover je? Want hoe zou God niet over de zonde kunnen toornen?' Wanneer je hier maar een klein beetje aan toegeeft, overweldigt hij je. Op deze manier heeft satan werkelijk al velen gedood.

Daarom is een bewuste houding nodig om u tegenover de vijand op te stellen, en vast te houden dat uw zwakheid God bekend is en Hij daardoor niet beledigd wordt zolang u er niet de vrije teugel aan geeft. Dat u echter een zondaar bent en dat in een nederige belijdenis erkent, dat is een verootmoediging die God aangenaam is, zoals Hij ons ook geleerd heeft door Mozes en de Profeten. Hij heeft Zijn wet dan ook geopenbaard, opdat wij ons

op deze manier zouden verootmoedigen. Wat satan echter ter verootmoediging ingeeft, hetzij om tot vertwijfeling te brengen, hetzij tot verachting of lastering, moet u als gemoedsaandoeningen beschouwen en niet als reële dingen die voortkomen uit het oordeel van God. Zo weet ook een zoon, wanneer hij door zijn vader gestraft wordt, dat de roede niet een teken is dat hij onterfd wordt; ook al ondergaat hij die roede, toch houdt hij eraan vast dat de vader zijn vader is en blijft. Zo kan ook degene die een ernstige ziekte heeft de gedachte aan zijn ziekte opzij zetten en op genezing hopen. Zo beschouwd zijn die lasterlijke gedachten weliswaar verschrikkelijk, maar toch zijn zij ook goed, als u ze maar beheerst en ten goede gebruikt. Want zij sluiten dat 'onuitsprekelijke zuchten' in (Rom. 8:26), dat tot de hemelen doordringt (Sir. 35:21) en de Goddelijke Majesteit als het ware dwingt om te vergeven en zalig te maken. Deze gedachten kan men ervaren zoals andere geestelijke gedachten, maar ze kunnen niet uitgesproken en alleen door ervaring geleerd worden. Daarom wordt Dionysius²², die geschreven heeft over de bevestigende en de ontkennende theologie, terecht uitgelachen. Verderop in zijn werk beschrijft hij de bevestigende theologie als: 'God is er.' De ontkennende theologie beschrijft hij als: 'God is er niet.' Wanneer wij echter de ontkennende theologie juist willen beschrijven, moeten wij vaststellen dat zij gevormd wordt door het heilige kruis en de aanvechtingen, waarin God weliswaar niet waargenomen wordt, maar waarin toch die verzoeking aanwezig is waarover ik zojuist gesproken heb.

22. Dionysius de Areopagiet, Grieks oud-christelijk schrijver, sinds de 19e eeuw veelal beschouwd als iemand uit de 5e eeuw, die in zijn mystieke werken wil doorgaan voor Dionysius de Areopagiet uit Handelingen 17:34. Hij onderscheidt twee manieren van spreken over God. 'Bevestigend' wil zeggen: door God te beschrijven in Zijn Wezen en eigenschappen, veelal op filosofische en speculatieve wijze. 'Ontkennend' wil zeggen: alleen over God spreken zoals Hij *niet* is, omdat wij mensen het Wezen van God nu eenmaal niet kennen, laat staan kunnen beschrijven. Beide vormen van kennis vullen elkaar aan.

Het is goed om dit de mensen dikwijls voor te houden en in te prenten, ter wille van hen die hetzij zelf zulke verzoeken ings ervaren, hetzij anderen moeten troosten die zich daarin bevinden. De Schrift draagt ons op de kleinmoedigen te troosten (1 Thess. 5:14) en de rokende vlaswiek niet uit te blussen (Jes. 42:3) maar te koesteren. Want de Heilige Geest weet dat de duivel op verschillende wijzen is uitgerust en elk uur ons met dergelijke gedachten van vertwijfeling en treurigheid probeert aan te vallen. Daarom waarschuwt Hij ons en spoort Hij ons overal aan om als christenen, op Gods gezag, elkaar te onderwijzen en te troosten. Daarom moet ook onder ons alle nauwgezetheid en ijver erop gericht zijn, dat u naar mij luistert volgens het gebod van God en ik u vertroost wanneer u in droefenissen of gevaar terechtgekomen bent; en dat u mij gelooft en ik andersom u, wanneer ik mij in soortgelijk gevaar bevind. Weliswaar ben ik doctor in de theologie en bekennen velen mij dat zij door mij niet weinig geholpen zijn bij het lezen van de Heilige Schrift, maar het is mij vaak overkomen dat ik ondervond hoe ik geholpen en opgericht werd door een woord van een broeder, die op geen enkele wijze meende aan mij gelijk te zijn. Groot van gewicht is het woord van een broeder dat ons, ten tijde van het gevaar, uit de Schrift wordt voorgehouden. Want de Schrift heeft de Heilige Geest als onafscheidelijke metgezel, Die de harten op velerlei wijzen ontroert en opricht door het Woord. Zo hebben Timotheüs, Titus en Epafroditus de heilige Paulus getroost (1 Thess. 3:6-10; 2 Kor. 7:6; Filipp. 2:25; Hand. 28:15). Dit geldt ook voor de broeders die hem vanuit Rome tegemoet kwamen, hoewel hij in vele opzichten geleerder en geoefender was in het Woord van God dan zij. Want ook de grootste heiligen hebben momenten waarop zij zwak zijn en anderen juist weer sterker. Dit is nu de vaste wet en regel van Christus: dat de sterken de zwakken moeten dragen (1 Kor. 12:22), zoals de beenderen het vlees dragen. Want zoals niemand zijn neus daarom weggooit,

omdat zij vol vieze afscheiding zit en als het ware de beerput van de hersenen is, zo zijn ook de zwakken ten tijde van hun zwakheid een deel van het rijk van Christus en daarom niet verwerpelij k. Zij moeten verzorgd, genezen en opgericht worden.

Maar laten wij naar Mozes terugkeren. Hij is nu werkelijk bij de hoofdzaak van zijn betoog. Daarom legt hij zijn gedachten vrijuit voor God neer, om Hem verderop in zijn gebed er makkelijker toe te bewegen hem te vergeven en te redden. 'Wat zijn wij mensen,' zegt hij, 'die door Uw toorn worden gedood?' Werkelijk, onze dood is verschrikkelijker dan al het sterven en dan alle rampen, niet alleen die van andere levende wezens maar ook van de mensen. Wat houdt het in dat Epicurus sterft? Niet alleen weet hij niet dat er een God is, maar hij onderkent ook het ongeluk niet dat hij met zich meedraagt. Maar de christenen en de mensen die God vrezen weten dat de dood, samen met de andere ellendigheden van dit leven, de toorn van God is. Daarom worden zij gedwongen met de toornige God te vechten en te strijden om hun zaligheid te behouden. Maar wat zijn wij mensen, die al van tevoren door de ellendigheden van dit leven overstelpt en terneergeslagen worden? Als die dingen er niet zouden zijn, zou evengoed alleen al de angst voor de dood een grote ramp zijn. Want geen enkele levende soort wordt zo door angst voor de dood gekweld als de mens.

Maar wat moet ik zeggen over de redeloze dieren? Overweeg het leven van de goddeloze mensen, van Epicurus en de zijnen. Met hen staat het, zoals Job zegt in hoofdstuk 21: 'Zij wonen in huizen die veilig en vredig zijn, en de roede Gods is niet op hen. Zij brengen hun dagen door in voorspoed en in een ogenblik dalen zij af in de hel' (Job 21:9, 13). Maar de vromen en heiligen worden hun leven lang door allerlei zorgen om de dood en om andere dingen gekweld. Zij worden door satan dagelijks bestookt met angsten en met de onzekerheid van het leven (2 Kor. 6:4). Zij weten dat God toorn t over de zonde en

dat de zonde de oorzaak van alle ellende is. Het verstand weet dit niet, en de heidenen weten het ook niet.

Wanneer ook wij dergelijke angstige gedachten over de toorn van God ervaren, moeten wij daarom niet wanhopen, alsof dit een slecht teken zou zijn. Want in het vervolg zullen wij horen dat Mozes ook van God bidt dat hij deze toorn mag 'overdenken'. Wij zien echter hoe verschrikkelijk de zelfverzekerdheid in de harten van de mensen is, dat zij, hoewel zij door de dagelijkse en harde ellende van henzelf en van anderen gewaarschuwd worden, toch niet naar God vragen, zoals het bij Jesaja staat: 'En het volk is niet teruggekeerd tot Hem, Die het slaat (Jes. 9:12). Zij zijn als de varkens en hebben geen enkel gevoel. Ook nemen zij niet waar dat hun ellende van Godswege wordt opgelegd.

Maar God wil dat wij op z'n minst onze ellende inzien en ons door die plagen laten beteren. Wanneer u dus merkt dat u op vele wijzen aangevochten wordt vanwege Gods toorn over de zonde, en u daardoor ongeduldig wordt en soms zelfs tegen God mort, verlies dan daarom de moed niet. Want de oorzaak ligt niet alleen bij u; ook de duivel speelt daarin een rol, die de mens in het paradijs leerde om niet tevreden te zijn met wat God geboden had, maar ook naar de oorzaak te vragen (Gen. 3:1). Hier ontstaan vanuit ongeduld vragen als: 'Waarom zijn wij geboren?' 'Waarom is onze situatie niet zoals die van de dieren?'

Door deze aanvechting worden ook de oprecht vrome mensen geplaagd. Ook in de kloosters was deze aanvechting niet geheel onbekend, want men noemde die de geest van de lastering, en Gerson heeft vele vertroostingenvan daartegen geuit.²³ Hij gebruikt daarbij bepaalde vergelijkingen: zoals wij geen aandacht schenken aan het geluid van ganzen, zo moet men ook deze dingen, wanneer men ze ervaart, negeren en uit het hart bannen. En zoals een blaffende hond alleen maar bozer wordt en

23. Johannes Gerson (1363-1429), Frans theoloog, schrijver en mysticus, oorspronkelijk afkomstig uit Vlaanderen.

nog heftiger tekeergaat, hoe meer u hem probeert in toom te houden, zo geeft men ook de raad om dergelijke gedachten niet te stimuleren door eraan toe te geven. Iets soortgelijks kan men lezen in de *Levensbeschrijvingen van de kerkvaders*. Daarin zegt iemand dat deze gedachten zijn als vogels die door de lucht vliegen, en dat het niet in onze macht ligt om hen het vliegen hierheen of daarheen te beletten, maar dat het wel in onze macht ligt om te voorkomen dat ze hun nest bouwen in ons haar.²⁴ Zo zijn ook die gedachten door een andere oorzaak ontstaan die buiten onszelf ligt, namelijk door de duivel. Daarom is het niet te voorkomen dat zij ons invallen. Hiervoor kunnen wij echter wel zorgen: dat wij er niet aan toegeven en zo tot zonde verleid worden. Dit is verstandig gezegd, en ons overgeleverd vanuit een grote ervaring in geestelijke zaken. Daarom moeten ook wij ons op deze manier troosten, wanneer satan zijn 'pijlen' in ons hart schiet (Ef. 6:16). Wij moeten ons realiseren dat dit gedachten van de duivel zijn en van onze zwakheid, die van nature geneigd is tot ongeduld en gemopper. De satan heeft dus een open raam ter beschikking, waardoor hij ons kan aanvallen.

Men moet echter niet alleen op het drijven van de duivel letten, maar ook op de raad van God. Want Hij heeft harten die zo verwond zijn genade beloofd, en laat toe dat wij verootmoedigd worden, omdat Hij wil dat wij tot Hem zuchten en bidden. Zo leidde Hij Mozes in die grote nood aan de Rode Zee, niet om hem daar te laten omkomen en de Egyptenaren, nadat zij de Israëlieten verslagen hadden, ongedeerd naar hun land te laten terugkeren, maar opdat Mozes zou bidden en bevrijd zou worden – hij die alleen de schuld droeg, alsof het volk door zijn wil in zo'n grote nood was geraakt (Ex. 14, 15). En Mozes ondergaat het gevaar. Hoewel hij met de mond zweeg, sprak de Heere toch tot hem: 'Wat roept gij tot Mij?' (Ex. 14:15). Mozes

24. Vitae Patrum, Patrologia Latina, 73, 940.

ging aan dat gevaar niet ten onder en werd ook niet om die reden aangevochten opdat hij te gronde zou gaan, maar opdat hij geholpen zou worden door de Geest en hij met zijn hele hart tot God zou roepen en bevrijd zou worden. Zo zullen ook zij niet ten ondergaan maar bevrijd worden, die die blasfemische gedachten wel ervaren, maar ze in goede banen leiden en in toom houden, zoals ik hierboven gezegd heb.

Want zoals jonge mensen een neiging tot begeerte hebben, zo is de duivel in geestelijke mensen altijd bezig om hen tot vertwijfeling te brengen. Want wanneer hij ziet dat de mensen zich met hun zaligheid bezighouden, beukt hij op de harten met gedachten aan de toorn van God en schrikwekkende voorbeelden van Zijn oordeel, dat ons onderwerpt aan zonde en dood. Dan redeneren zij bij zichzelf: 'Waarom heeft God ons zo met eeuwige ellende overladen?' Wanneer iemand aan deze redenering zijn hart en oren leent, wordt hij langzamerhand zo door de ervaring van de toorn van God vervuld, dat hij vanwege zijn angst en schrik nergens rust meer heeft. Daarom moeten wij staande houden dat, wanneer men die dingen ondervindt, de tijd gekomen is niet om te wanhopen maar om te zuchten. Zucht daarom voor uw redding, die zeker zal komen. En beveel satan dat hij zelf God naar de oorzaak vraagt, waarom Hij toelaat dat al die dingen zo gebeuren. Want ons wordt die ellende en alle andere aanvechting opgelegd, opdat wij verootmoedigd 'en niet veroordeeld worden' (1 Kor. 11:32).

En dit is ook voor Mozes de reden om zijn preek hier zo scherp op te richten en de ellende van de mens groter voor te stellen dan alle andere ellende, omdat die met de toorn van God verbonden is. Daarom zullen degenen die zich niet in vertrouwen op Gods barmhartigheid weer oprichten, niets anders ondervinden dan vertwijfeling of lastering. Gods wil is echter niet dat wij wanhopen, maar dat wij door Christus deze dingen overwinnen zullen, zoals de apostelen en andere heiligen soortgelijke aanvechtingen

hebben overwonnen. Zo hebben de heilige maagden gevoeld dat ze vrouw waren, de martelaren hebben de pijn van de kwellingen gevoeld, maar allebei hebben ze dit gevoel weten te beheersen en overwonnen. Zo ondervinden alle heiligen deze toorn van God, maar overwinnen zij die ook door Christus. Deze ervaring hoort bij de doding van het vlees. Het is een al te groot kwaad om verteerd te worden, maar verteerd te worden door de toorn van God, dat is werkelijk iets wat het menselijke verstand niet de baas kan worden, tenzij het door het Woord van God onderwezen en door de Heilige Geest geholpen wordt.

Het tweede deel van dit vers, 'en door uw grimmigheid worden wij verschrikt', spreekt eigenlijk over de angst voor de dood. Als die angst er niet zou zijn, zou de dood werkelijk een soort slaap zijn. Want zoals een dode slang de gedaante van een slang behoudt, maar geen gif meer heeft en niet kan schaden, zo zou de dood werkelijk dood zijn wanneer deze angst, die als het ware het gif van de dood is, niet bestond. Daarom moeten wij bidden dat wij deze angst niet in ons laatste uur hoeven te dragen, maar liever tijdens ons leven, hoewel het niet mogelijk is die zonder gemor te verdragen. Zo zegt Paulus: 'Vanbuiten strijd, vanbinnen vrees' (2 Kor. 7:5). Deze vrees is echter het hele leven nodig om de oude mens te doden en op te wekken, opdat hij niet in een zelfvoldane slaap blijft snurken. Zoals men dus de kinderen die door de roede niet ten goede veranderen, straffen moet met stokken, zo moet men degenen die door lichamelijke straffen niet ten goede veranderen en die ook de vrees voor God niet leren, met het hellevuur en de ervaring van de toorn van God breken, opdat zij niet gevoelloos zullen blijven. Zodra zij echter de toorn van God voelen, moet men hen opwekken om te hopen en hen oprichten. Dit is nu de ene ramp die ons ellendiger maakt dan alle andere schepselen. Ook al zijn zij veranderlijk en onderworpen aan de dood, zij worden toch niet door de toorn van God veranderd zoals wij, die altijd in angst voor de toorn

van God leven. Hierna volgt de andere ramp, namelijk dat wij ook met zonden beladen zijn. Ook dit ervaren de andere levende wezens niet en evenmin lijden zij eraan.

38

Vers 8

GIJ STELT ONZE ONGERECHTIGHEDEN VOOR U,
ONZE HEIMELIJKE ZONDEN
IN HET LICHT VAN UW AANSCHIJN.

*Gij stelt onze ongerechtigheden voor U,
onze heimelijke zonden in het licht Uws aanschijns.*

Mozes heeft gezegd dat de mens in angst voor de dood leeft. Waarom? Omdat wij zonde hebben, 'en het loon op de zonde is de dood' (Rom. 6:23). Wanneer derhalve het geweten zich van de zonde bewust wordt, kan het niet anders voelen en concluderen dan dat het een toornig God heeft en daarom moet sterven. Het Hebreeuwse woord *almenu* betekent 'verborgen' of 'heimelijk'. Deze dingen, zegt hij, hebt Gij als het ware in helder zonlicht geplaatst, Gij ziet ze en 'houdt mij niet onschuldig', zoals Job zegt (Job 9:28).

Ook dit is niet ver verwijderd van laster, vooral wanneer u het hart in ogenschouw neemt dat zulke dingen overdenkt. Het laat weliswaar zien dat het vrij wenst te zijn van zonden, maar het zegt ook: 'Dat is mij onmogelijk.' Wiens schuld is dit? Van God natuurlijk, Die onze meest verborgen dingen ziet, niets vergeeft, alles in de gaten houdt en alles, ook de kleinste dingen, in Zijn boekhouding optekent. Deze gedachte maakt dat ook onze beste werken ons mishagen, omdat hemel en aarde gevuld lijken te zijn met onze zonden.

Dit is de hoofdzaak van het stuk dat God met ons opvoert: dat wij ons steeds bewust zullen zijn van onze zonden en onze dood. Want het is geen slechte zaak, zoals ik hierboven ook al gezegd heb, dat men dit ondervindt, zichzelf beklaagt vanwege zijn ellende en tot het oordeel komt dat er bij ons niets dan veroordeling is. U zou werkelijk zo moeten klagen en zuchten, en vervolgens moeten trachten om in overeenstemming met deze verzuchting uw leven in te richten en te leiden. Dan zult u het heil ervaren.

Verder moeten we hier vooral letten op de uitspraak, dat niemand al zijn zonden kan zien, vooral niet wanneer men de ernst van de erfzonde in ogenschouw neemt. Dit hoeft niet te verbazen. Want wie kan die ene zonde van de begeerte, die iedereen bekend is, afdoende beschrijven, zelfs al waren wij allen dichters als Ovidius en Vergilius? Daarom zegt ook Salomo dat de weg van een man bij een jonge vrouw niet na te speuren is (Spr. 30:19), dat wil zeggen: de gevoelens van geliefden kunnen door niemand uitgelegd of afdoende omschreven worden. Hoeveel te minder kunnen dan de andere, zwaardere en geestelijke zonden voldoende erkend worden, zoals daar zijn: ongeduld in tegenspoed, lasteringen, gemor tegen God, enzovoort? En hoe diep is alleen al de afgrond van het ongeloof? In werkelijkheid is dus de zonde zo groot als Hij, Die door de zonde beledigd wordt. En Hem kunnen hemel en aarde niet bevatten. Terecht noemt Mozes daarom de zonde een heimelijke zaak, waarvan het hart de ernst niet kan bevatten. Want evenals de toorn van God oneindig is en ook de dood, zo is ook de zonde oneindig. Mozes wil echter dat wij deze dingen leren en geloven opdat wij, eenmaal verschrikt, tot God zullen zuchten om genade, en niet onder het getal van de verachters van God zullen zijn maar, verslagen en verootmoedigd tot stervens toe, door de genade van God zullen hopen op het eeuwige gewicht der heerlijkheid. Wie zo verslagen en verootmoedigd zijn door de moker van de

wet, kunnen gevormd en onderwezen worden, zodat die pijlen van satan afgewend worden wanneer hij ons bestookt om de reden te weten waarom God zo met ons omgaat, en waarom Hij al Zijn macht 'tegen dit dorre blad' (Job 13:25) uitoefent, zoals Job zegt. Deze redeneringen kunnen in uw hart opkomen, maar laat u daardoor niet verschrikken. Houdt het er maar op dat ook dit straffen op de zonde zijn en pijlen van de duivel, die met het schild van het geloof (Ef. 6:16) afgeweerd worden en ertoe dienen om onze zelfvoldaanheid en hoogmoed, waartoe de erfzonde ons gebracht heeft, te onderdrukken.

Zoveel als er derhalve gezegd kan worden over de ellende van de mens, zoveel zegt Mozes ook hier, en ik geloof niet dat deze dingen nog beter of ernstiger in woorden uitgelegd kunnen worden. Want hij heeft zijn betoog naar de hoogste trap geleid, wanneer hij zegt dat de zonde de oorzaak is van deze ellende. Ook al is de zonde voor ons en voor de hele wereld verborgen, toch wordt deze voor het aangezicht van God en in een helder licht geplaatst. Wat kan nog ernstiger zijn om te zeggen? Toch verschilt Mozes van die andere lasteringen, omdat hij nog steeds dat kinderlijke zuchten jegens God de Vader bewaart. Hij wendt zijn gezicht niet van God af, hij onderschat God niet en lastert Hem niet, maar mort en klaagt met een open blik en op kinderlijke wijze.

Dit doen de goddelozen niet wanneer zij de toorn van God voelen, maar omdat zij alle hoop op de goedheid van God verwerpen, zoals Judas, Kaïn en Saul, ontbranden zij in een buitengewoon hevige haat tegen God, lasteren Hem in hun hart en zondigen meer en meer.

Nu volgt:

Vers 9

WANT AL ONZE DAGEN GAAN VOORBIJ DOOR UW TOORN,
WIJ VOLEINDIGEN ONZE JAREN ALS EEN ENKEL WOORD.

*Want al onze dagen gaan heen door Uw verbolgenheid;
wij brengen onze jaren door als een gedachte.*

Het werkwoord *phanu*, dat wij vertaald hebben met 'voorbijgaan', bevat een opvallende vernedering of geringschatting van het menselijke leven. Want het betekent dat het leven ons niet zijn gezicht laat zien, alsof het naar ons toe komt, maar veel meer zijn rug, omdat het in grote vaart voorbijvliegt, zoals een dichter heel fraai zegt: 'De beste tijd van het leven, de eerste, ontglipt de arme stervelingen; daarna volgen ziekten, enzovoort.'²⁵ Als u zo alle jaren optelt, vanaf de zonde van Adam tot aan het laatste ogenblik toe, dan zult u zien dat al die jaren, samen met het hele menselijke geslacht, niets anders zijn dan terugtrekken en vluchten. Er is geen vaste of vastgestelde duur, maar zoals een dichter zegt: 'De tijd vervliegt en wij worden oud terwijl de jaren stil voorbijgaan.'²⁶

Mozes heeft dit niet als eerste en als enige geleerd, maar hij ontving het van de oude vaders, die het hele leven vergeleken met een snelle vlucht. Maar verreweg het belangrijkste is, dat hij niet alleen zegt dat het leven wegvlucht, maar dat die vlucht ook een straf is die door een toornig God is opgelegd. Ook de andere levende wezens verdragen de ellende dat hun leven niet lang duurt, maar bij de dieren is dat niet te wijten aan de toorn van God. Daarom oefent Mozes hier op zijn eigen wijze zijn ambt uit en herinnert hij ons aan onze ellende, opdat onze

25. Zie noot 16.

26. Publius Ovidius Naso (43 v. Chr.-ca. 17 n. Chr.), Romeins dichter. *Fasti*, 6, 771.

harten, geschrokken door zulke grote gevaren, alle zelfverzekerdheid afleggen en leren om, in de vrees voor God, tegelijk ook te bidden.

Dat hij eraan toevoegt: 'Wij voleindigen onze jaren als een enkel woord' of een spreuk, dient er ook toe om ons ellendige leven klein voor te stellen. Zoals een gedicht of versje van Vergilius als het ware voorbijgaat wanneer het wordt opgezegd, zo gaat ook ons leven voorbij. Verder is deze vergelijking naar twee zijden buitengewoon treffend, of u die nu opvat als betrekking hebbend op het wezen of op de beweging. Wat het wezen betreft: niemand weet wat een woord is. Het is een geluid dat tot de oren doordringt. Maar men kent niet het begin ervan of het einde, wat het is of waar het vandaan komt. Voordat u begint te spreken is er niets, en wanneer u opgehouden bent te spreken is er ook niets; afgezien van het geluid, weten wij niet wat een woord eigenlijk is. Zo, zegt Mozes, is ons leven: het is een soort echo, die in de kortst mogelijke tijd eindigt en afbreekt. Wanneer u de vergelijking liever wilt betrekken op een beweging, kan dit ook heel goed. Want wat is sneller dan de menselijke stem? De blik is weliswaar sneller, maar hecht zich maar aan één object. Hij kan niet in hetzelfde ogenblik op meerdere objecten gericht worden en die op de juiste wijze waarnemen. Maar de spraak klinkt in één oogopslag en op volmaakte wijze op uit de mond en gaat binnen dezelfde tijdspanne ieders oren binnen. Dit is de reden waarom de dichters Mercurius²⁷ vleugels hebben gegeven.²⁸ Bekend is ook de uitdrukking van Homerus: 'gevreugelde woorden.'²⁹ En Ovidius zegt: 'Een woord dat weggevologen is, is onherroepelijk.'

27. Romeinse god van de handel en winst, vaak afgebeeld met vleugels aan de voeten die zijn snelheid symboliseren.

28. Ovidius, *Metamorphoses*, IV, 756.

29. Homerus, Grieks dichter die leefde aan het einde van de 8e eeuw v. Chr. *Ilias*, I, 201.

Of men de vergelijking nu opvat van het wezen of van de beweging van het woord, het is een hoogst ernstige geringschatting van ons korte leven, dat wij noch het begin noch het einde ervan kennen. Integendeel: evenals lawaai of geluid verdwijnt naar een plek waar tevoren niets was en naderhand ook niets zal overblijven, zo is ons leven, zegt Mozes. De nachtegaal is maar een klein vogeltje, en toch vult het met zijn stem hemel en aarde. Maar waar deze stem vandaan komt, waar hij begint of waar hij ophoudt, dat weet u niet. Zo is ook ons leven. Wie zou daarom nog trots zijn op zijn rijkdom, macht en waardigheid, aangezien niet alleen die dingen vluchtig zijn, maar ook ons leven zo uiterst kort is?

Vers 10

DE DAGEN VAN ONZE JAREN ZIJN ZEVENTIG JAREN,
OF OP ZIJN HOOGST TACHTIG; EN WAT DAARIN HET BESTE IS,
IS MOEITE EN PIJN, WANT HET IS SNEL VOORBIJGEGAAN
EN WIJ VLIEGEN DAARHEEN.

*Aangaande de dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaar;
of zo wij zeer sterk zijn, tachtig jaar;
en het uitnemendste van die is moeite en verdriet;
want het wordt snellijk afgesneden, en wij vliegen daarheen.*

Wanneer wij een vergelijking maken tussen onze jaren en die van God, wegen zeventig jaren zelfs niet op tegen een moment of ogenblik. Maar Mozes wil onze jaren onderling vergelijken; daarom zegt hij 'daarin'. En dan zijn die zeventig jaren moeite en pijn. Verder moet men die zeventig en tachtig jaren zien in hun fysieke en niet in hun mathematische betekenis. Want het betekent niet exact zeventig of tachtig, alsof daar niets onder of

boven kan zitten; maar omdat mensen over het algemeen deze leeftijd bereiken, kiest hij deze termijn in algemene zin. Wat daarbovenuit gaat, verdient de naam 'leven' niet, omdat dan alle dingen die bij het natuurlijke leven horen, ophouden. Mensen genieten niet meer van het eten en drinken, zijn niet meer in staat om wat dan ook te doen en worden tot hun straf in leven gehouden. Maar de jaren die daaraan voorafgingen zijn, vanuit God gezien, als een geluid dat uit de mond komt en heel snel verdwijnt. Van ons uit gezien zijn zij als een vlucht, waarin wij niets anders ervaren dan moeite en pijn.

Bedenk hier eens met mij, of het niet een grote ramp is dat, hoewel wij die dingen allemaal ondergaan en ervaren, er toch maar heel weinig mensen zijn die zich om zo te zeggen bewust zijn van wat zij ervaren. Of zoals een Duits spreekwoord het zegt: 'Geen betere dwaas dan een ouwe dwaas.' Want de hoeveelste zal het wel zijn die, ook wanneer hij tot de ellende van deze hoge leeftijd gekomen is, inziet dat de ouderdom, de dood en soortgelijke dingen straffen zijn? Ja, door een wonderbaarlijke dwaasheid worden zij weer jong, niet alleen in hun gevoel maar dikwijls ook in hun begeerte. O, ellende op ellende!

Maar hier komt de vraag naar boven of in onze tijd de levensjaren lager liggen dan in de tijd van Mozes en of in de tijd van Mozes iedereen de zeventig of tachtig jaar wel bereikte. Mozes werd weliswaar honderdzwintig jaar (Deut. 34:7), maar David nog geen tachtig (1 Kon. 2:11). Daarom neemt hij dit vaste aantal jaren als een bepaald gemiddelde, dat de mensen in het algemeen bereiken. Onze leeftijd is heden ten dage niet veel minder geworden. Als wij maar eens net zo matig zouden leven als de mensen in die tijd, en onze gezondheid en ons leven niet zouden bederven door wellust en overdaad. Zij hebben matig geleefd en in de grootste eenvoud. Daarom waren de onkosten voor hen ook makkelijk te dragen en bereikten zij een rechtvaardige leeftijd. Wij zouden wellicht ook die leeftijd bereiken, als wij ons

lichaam met eenzelfde matigheid zouden beheersen, hoewel ik het niet helemaal oneens ben met degenen die van oordeel zijn dat ook in onze tijd de leeftijd van de mens wat is afgenomen. Vóór de zondvloed was het fysieke gemiddelde dat de mensen over het algemeen bereikten vijfhonderd of vierhonderd jaar. De oude vaders kwamen wel tot achthonderd en negenhonderd jaar. Maar zoals na de zondvloed de leeftijd van de mens sterk gedaald is, zo is waarschijnlijk in onze tijd de leeftijd weer iets gedaald ten opzichte van de tijd van David.

Zoals Mozes dus als gemeenschappelijke termijn zeventig jaar neemt, kunnen wij voor onze tijd veertig of vijftig jaar nemen. Want het zijn er maar weinigen die zestig jaar worden, en zij worden gezien als mensen op gevorderde leeftijd. En dat behoeft niet te verwonderen. Want gerekend naar onze onmatige levenswijze in vergelijking met het matige en eenvoudige leven van die mensen, is het veel verwonderlijker dat er in onze tijd mensen zijn die in staat zijn de zestig jaar te bereiken. Want uit ouders die onmatig leven, moeten wel kinderen geboren worden die een zwak lichaam hebben. En zo is alleen al vanuit het onmatige eten en drinken eenvoudig op te maken dat de leeftijd van de mens gedaald is. Maar wat hier gezegd kan worden over lichamelijke gebreken als gevolg van de invloed van de sterren, dat laat ik over aan de filosofen en de wiskundigen. Voor ons is de dagelijkse ervaring voldoende.

Het is hier niet nodig om te spreken over de ongemakken van de ouderdom, waarvan Cato in de geschriften van Cicero stellig beweert dat zij te verwaarlozen zijn.³⁰ Maar feiten wegen zwaarder dan woorden en de algemene ervaring leert het tegenovergestelde. En is het niet een zware last voor een oud mens om beroofd te worden van bijna alles wat het leven de moeite waard maakt?

Uit de werken van Plato vertelt Cicero het verhaal over

30. In Cicero's *De senectute*.

Sophocles.³¹ Toen iemand deze Sophocles, die reeds op leeftijd gekomen was, vroeg of hij zijn hartstocht nog uitleefde, antwoordde hij: 'Dat verhoede de goden! Daaraan ben ik met plezier ontkomen, als aan een onbehouden en woeste meester.' Cicero prijst deze uitspraak uitbundig. Maar als wij de zaak op de juiste wijze beoordelen, zullen wij zien dat in de plaats van die ene jeugdige hartstocht bij oude mensen om zo te zeggen honderd ergere en slechtere hartstochten optreden: jaloezie, boosheid, bezorgdheid, ongeduld, het leed dat zij veroorzaken en de slechte voorbeelden die zij geven. De blijspeldichter zegt dan ook terecht: 'Ouderdom is op zichzelf reeds een ziekte.'³² Naar waarheid wordt het dan ook een bezwaarlijk leven genoemd, zowel voor henzelf als voor anderen. En als er al sommigen geweest zijn wier hoge leeftijd niet belastend was voor anderen en niet onaangenaam voor henzelf – wat betekenen deze enkelingen dan nog tegenover de menigte die overblijft? Want zoals het spreekwoord zegt: 'Een zwaluw maakt nog geen zomer.'

De twee Hebreeuwse woorden *amal* en *aven* worden over het algemeen overdrachtelijk opgevat, maar hebben hier hun eigenlijke betekenis, zoals in Job 5: 'De mens wordt tot moeite (*amal*) geboren', zoals de vogel tot vliegen (Job 5:7). De Schrift gebruikt deze woorden elders voor een verzonnen godsdienst of afgoderij, en wel hierom, omdat alle bijgeloof en afgoderij de mensen werkelijk plaagt. Zo spreken wij in het Duits over de 'martelaren van de duivel', die zichzelf zonder noodzaak vele lasten opleggen. Ook is er een Duits gezegde, dat het veel meer moeite en arbeid kost om in de hel te komen dan in de hemel. Want valse godsdienst of afgoderij kan het hart geen vreugde bieden en geen vrede in de Heere. Het brengt het hart onvermijdelijk in onrust en verwarring. Daarom passen deze aanduidingen heel

31. *De senectute*, 14; Plato (427-347 v. Chr.), Grieks filosoof. *Politeia*, I, 3.

32. Publius Terentius Afer (ca. 190-159 v. Chr.), Romeins blijspeldichter. *Phormio*, IV, 1, 9.

goed bij afgoderij. Zo is het hele leven moeite en pijn, tenzij dit kwaad gematigd wordt door het geloof en de hoop op de barmhartigheid die in de wedergeborenen aanwezig is; zij zijn nieuwe mensen (Ef. 4:24) en kunnen niet oud worden.

Het tweede deel van dit vers: 'Want het is snel voorbijgegaan en wij vliegen daarheen', heeft geen uitgebreide verklaring nodig. Want de ervaring leert ons dat deze uitspraak waar is. Toen ik een kind was, werd mij dit verhaal verteld: een aartsvader had gebeden of hem van Godswegen duidelijk gemaakt mocht worden hoe lang hij zou leven. Toen hij begrepen had dat hij nog vijftienhonderd jaar zou leven, begon hij in afzondering een hutje te bouwen, groot genoeg voor hemzelf alleen, en niet een huis. Wie dit verhaal ook verzonnen heeft, hij wilde er ongetwijfeld mee aantonen dat ook een leven dat zovele jaren duurt niets is dan een vlucht en een doorgaans snelle overgang. Maar tegenwoordig bouwen de mensen hun huizen zo, alsof zij hier het eeuwige leven hebben.

Vers 11

WIE KENT DE KRACHT VAN UW TOORN,
EN WIE VREEST UW GRIMMIGE GRAMSCHAP?

*Wie kent de sterkte Uws toorns en Uw verbolgenheid,
naar dat Gij te vrezen zijt?*

Dit is een samenvatting, waarmee Mozes dit betoog afsluit. Er zijn maar heel weinig mensen die stilstaan bij de grootheid van Uw toorn en Uw afschrikwekkende gramschap. Anderen leven onbezorgd, terwijl Uw toorn altijd aanwezig is, over hen heerst en hen bedreigt. Zij staan er niet bij stil dat ze in zonde

leven en dat U toornig op hen bent. Zij voelen hun ongeluk wel, maar erkennen het niet en geloven het evenmin. Zij leven als de redeloze dieren, alsof precies het omgekeerde met hen het geval was en zij zich in de hoogste genade, in het eeuwige leven bevonden. Zo bannen zij alle ongemakken van het leven uit hun ogen en hart. Zelfverzekerd lasteren of verachten zij God. Ze leven zeventig jaren, en beoordelen die alsof het de eeuwigheid is.

Ja, men kan mensen vinden die dit ellendige bestaan verkiezen boven het andere leven en die verontwaardigd zijn over het feit dat ze voor de onsterfelijkheid geschapen zijn. Zo gaat het verhaal over een zekere boer, die zijn predikant lang hoorde spreken over de hemel en de gemeenschap van de gezaligden. Hij zei: 'Wat sta je te preken over de hemel? Hadden we maar meel!' Zulke mensen voelen niets van de dood. Ze zijn werkelijk zonder verstand, net als het vee, en beschouwen alles als waardeloos.

Mozes betreurt deze blindheid, waardoor de mensen zo dwaas zijn, dat zij hun grootste ongeluk niet begrijpen – ook al voelen zij die wel. Zoals slaven gewend zijn om slaag te krijgen, zo worden zij door de roede van God niet gestraft. Zulke mensen, zegt Mozes, zijn wij allemaal. Wij lijden aan een ongelofelijke gevoelloosheid van het hart, zodat we het kwaad, dat we wel voelen, niet begrijpen.

Hier laat Mozes zien waarom en voor wie hij dit betoog hield: namelijk voor de onverstandige zondaren, om hen tot de kennis van hun ellende te brengen. Want dit is wel de grootste ellende, dat wij mensen leven te midden van zulke grote en ontelbare noden, in een kort en gevaarlijk bestaan, in de zekerheid dat de eeuwige dood zal komen, en dat toch niet voelen en ook niet voldoende begrijpen. Wie kan deze ongevoeligheid afdoende verklaren? De filosofen beschrijven de mens als een redelijk wezen. Maar wie zegt dat dit in de theologie ook waar is? Daar is de mens immers een zoutpilaar (Gen. 19:26), evenals de vrouw

van Lot, omdat hij de grote toorn van God niet kent en zich zonder inzicht in duizend doodsgevaaren stort en dat nog wel willens en wetens.

Mozes houdt ons hier deze ellende voor ogen, opdat wij voor Gods aangezicht beschuldigd en veroordeeld zullen worden, opdat wij de ogen zullen openen en in geloof deze zelfverzekerdheid zullen afleggen en bidden om verlossing. Want we worden zozeer door de eeuwige dood en de zonden in beslag genomen, dat we dit niet voelen als we niet gewaarschuwd worden, en als we gewaarschuwd worden geloven we het niet. Want wanneer wij die tijdelijke dingen, die met de ellende van dit leven gepaard gaan, niet begrijpen en evenmin geloven, hoeveel te minder zullen wij dan de geestelijke dingen geloven die met de eeuwige dood en het eeuwige leven te maken hebben? Dit zijn grote dingen, zegt hij, maar wie gelooft ze?

WIE VREEST UW GRIMMIGE GRAMSCHAP?

Uw gramschap is even groot als U Zelf bent. Zij is dus een oneindige gramschap en Uw toorn is een toorn die niet te meten is. Toch voelt de mens die niet. Zoals in het bekende drama iemand de donderende Jupiter op gelijke manier tegemoet treedt, zo verachten deze mensen God in de grootste zelfverzekerdheid. 'Midden in het leven zijn wij door de dood omgeven.'³³ En toch zijn we niet bang, toch geloven we niet. Integendeel, we vervolgen onze weg in grote onbezorgdheid, ook als al die gevaren al op onze nek liggen.

Deze klacht van Mozes bevat echter een gebed. Hij wenst namelijk vurig dat deze verderfelijke zelfverzekerdheid uit zijn eigen hart en uit dat van andere mensen weggenomen mag worden en dat de harten in geloof mogen ontbranden, zodat zij zullen

33. Zie noot 8.

geloven dat deze dingen waar zijn en zij zullen terugschrikken voor de toorn van God, die zo groot is. Want zij die dit erkennen en voor vast en zeker houden dat dit waar is, verbeteren zich en tonen zich bereid om zich door hun leraren te laten onderwijzen. Anderen blijven in het oordeel en verachten zorgeloos de gevaren die hen bedreigen, totdat zij die ondergaan. Daarom is dit aanvoelen van de dood en de toorn van God een begerenswaardige zaak, alsook de verootmoediging en het berouw.

30

Vers 12

LEER ONS HET GETAL VAN ONZE DAGEN TE KENNEN,
OPDAT WIJ ONZE WEG VERVOLGEN MET EEN WIJS HART.

Leer ons also onze dagen tellen, dat wij een wijs hart bekomen.

Tot nu toe hebben wij gehoord dat Mozes vanaf het begin heeft aangetoond dat er na dit leven een ander leven is. En niet zo maar een ander leven, maar een leven onder de toorn van God óf onder de genade. Het zou anders ook tevergeefs zijn om deze Koning, Die zich buiten dit leven, ja, zelfs buiten deze wereld bevindt, aan te roepen, wanneer er geen ander leven en geen andere wereld zou zijn. Want God kan door menselijke ogen niet waargenomen worden, zoals de keizer, en ook niet gehoord worden, zoals een mens. Hij valt buiten het bereik van onze ogen, ja, zelfs buiten de overwegingen van het menselijke hart, zoals blijkt uit de boeken van de heidenen. Hoewel zij wel over God spreken, doen zij dat niet anders dan op een twijfelende manier. En al wat zij ondernemen aan verering van God, ondernemen zij slechts ter wille van dit tegenwoordige leven. Over het toekomstige leven denken ze niet na.

In theologische scholen is de gebruikelijke opvatting dat er in het Oude Testament niet veel gesproken wordt over het eeuwige leven en de opstanding der doden. Maar wanneer men ziet hoe de profeten en de andere heiligen God aanroepen, Die zich buiten alles bevindt wat wij met de ogen waarnemen, dan zal men al spoedig inzien dat zij, juist door dit bidden tot God, belijden dat er na dit leven een ander leven is, of het nu een leven onder de genade of onder de toorn is.

Op deze manier is ook de eerste tafel van de wet glashelder, wanneer zij leert dat God bestaat en zowel barmhartig is voor degenen die Hem vrezen, alsook een strenge rechter voor de zelfverzekerde en onboetvaardige mensen. Daaruit blijkt niet alleen dat er na dit leven een ander leven volgt, maar ook dat de omstandigheden van het toekomstige leven zo zullen zijn, dat het óf onder de genade óf onder de toorn zal staan. Dergelijke getuigenissen zijn onmiskenbaar en komen zeker niet zo zelden voor als de scholastieke theologen droomden.

Hiervóór hebben wij eraan herinnerd met welke bedoeling Mozes niet alleen ons hele leven, maar ook de dood in verband brengt met de onzichtbare God, Die Zich buiten alle zichtbare dingen bevindt. Hij wilde ons namelijk ertoe brengen de onzichtbare God te vrezen en te eerbiedigen, en eveneens in ons de vrees voor de komende toorn en de hoop op het eeuwige leven te ontsteken. In dit stuk van zaken verschillen de boeken van de heidenen van de boeken van de Heilige Schrift. De heidenen kunnen niet met zekerheid vaststellen dat God bestaat en ook na dit leven voor de mensen zorgt, zoals Mozes hier laat zien en in het vervolg nog breder en duidelijker zal aantonen. Want nu komen wij bij het tweede deel van de Psalm.

In het eerste deel heeft Mozes ons alle ellende van het menselijke geslacht bijzonder nauwgezet voor ogen gesteld. Hij ziet echter dat onder al die andere noden dit beslist niet de geringste is, dat het kwaad of ook de straf van de erfzonde zo groot is, dat

wij deze kwalen waaraan wij lijden niet eens voelen. Daarom worden de profeten en de allerheiligste mensen gedwongen om te bidden dat de mensen toch op z'n minst déze ellende zouden mogen erkennen. Of wij de erfzonde nu een eigenschap of een ziekte noemen, dit is werkelijk wel het allergrootste kwaad, dat wij niet alleen aan de dood en de eeuwige toorn onderworpen zijn, maar vooral dat we niet eens erkennen waaraan we lijden. Daarom is voor het hele menselijke geslacht het gebed noodzakelijk, opdat het mag bedenken wat het voor ogen ziet, ja, wat het daadwerkelijk ervaart, namelijk dat dit leven niet alleen heel kort is, maar ook aan allerlei kwaad onderworpen, en dat ná deze lichamelijke noden eeuwige noden te verwachten zijn. Het zou al ernstig genoeg zijn wanneer alleen de erfzonde verborgen was; maar dat juist ook de straf op de zonde zelf verborgen is, dat is niet maar een melaatsheid die niets meer voelt, maar de hardheid van een steen.

Daarom bidt Mozes dat de Heere ons mag leren onze dagen te tellen. Dit moet men niet zo opvatten alsof hij graag wil dat hem de dag of het uur van zijn dood zou worden bekendgemaakt. Mozes wenst dat de mensen werkelijk zullen nadenken over hun leven: hoe ellendig en jammerlijk het is, dat het ons als een schaduw ontvlucht en dat men de eeuwigheid óf onder de toorn óf onder de genade moet ondergaan. Hij wenst dat wij allen zulke rekenaars worden, dat wij ons niet ontelbare jaren zullen toedichten zoals vooral tirannen plegen te doen, die óf op een heel lang leven bedacht zijn, óf hopen dat zij in één ongelukkig uur aan alle gevaren kunnen ontkomen. Dit is wel de allergrootste ellende, dat de dood aanwezig is met al het andere drukkende leed, en wij dat niet eens in de gaten hebben of er minachtend over spreken. Tegen deze ellende bidt hij, dat wij door de Heilige Geest mogen leren om onze dagen te tellen, en dat wij door de aanvechtingen van de dood en andere gevaren geplaagd mogen worden, opdat wij over onszelf zullen

nadenken wie wij eigenlijk zijn, en ook de honderd jaren van ons leven gelijk zullen stellen aan een wiskundige punt en een kort ogenblik. Want zo is het in werkelijkheid, wanneer wij ons leven beoordelen op de juiste wijze die Mozes ons hier leert.

Als ik niet had ontdekt dat Mozes hier zo ernstig en vurig om deze dingen bad, zou het nooit bij mij opgekomen zijn dat men daarom moet vragen. Want ik meende dat de harten van de mensen net zo bang waren en vreesden voor de gevaren van de dood als het mijne. Maar wie dit nauwkeuriger bekijkt, zal ontdekken dat er onder tienduizend mensen nauwelijks tien te vinden zijn die er zo over denken. De grote menigte leeft alsof er geen dood of geen God bestaat. Dit is de grootste en beklagenswaardigste ellende, dat mensen die midden in de dood liggen dromen van het leven, dat zij die zich in een zee van ellende bevinden dromen van geluk. Te midden van de grootste gevaren maken zij zich nergens zorgen om. Daarom wordt ons terecht geleerd dat we moeten bidden dat onze dagen geteld mogen worden. Niet om de tijd die ons gesteld is te weten te komen, maar om te overwegen hoe ellendig en kort ons leven is vanwege de dood en de eeuwige toorn van God, die elk moment over ons kan losbreken. Men kan bij tijden aangevochten mensen aantreffen die dit gevoel toch al sterk hebben, zonder dat zij daarom bidden. Maar het merendeel heeft dit niet, omdat vrijwel iedereen zo leeft dat hij denkt dat dat ene moment dat het leven duurt een eeuwigheid is. Voor hen is het gebed dat Mozes hier voorschrijft wel het meest noodzakelijk.

Maar luister naar wat hij eraan toevoegt:

...OPDAT WIJ ONZE WEG VERVOLGEN MET EEN WIJS HART.

De gebruikelijke betekenis van het werkwoord *nabia* is: verdergaan. Want het ziet op wat wij aanduiden als: dingen uitvoeren, zaken doen, iets regelen. Het is alsof hij wil zeggen: dit leven is

van dien aard, dat men niet kan blijven staan of met de handen over elkaar kan gaan zitten. Men moet verder. Dat wil zeggen: men moet iets om handen hebben, hetzij in de huishouding, hetzij in het openbare leven. Geef ons dus genade, opdat we dit op een verstandige manier mogen doen, dat wil zeggen: in ootmoed en in de vrees voor U. Dat wij eraan mogen denken dat wij vanwege onze zonden onder Uw toorn liggen, en niet zullen behoren tot het uitvaagsel van de mensen die noch hun leven, noch hun dood onderkennen of daar zorg voor dragen, maar alleen hun buik dienen door eer en macht na te jagen. Deze mensen vervolgen hun weg in de grootste verachting van God, Die over hen toornt. Zij bekommeren zich niet om genade of toorn, en leven daarom in grote dwaasheid en ongevoeligheid. Bewaar ons daarom in deze wijsheid, dat wil zeggen: in de vrees voor U. Want het begin van de wijsheid, of liever gezegd: van de hoogste wijsheid, bestaat in de vreze des Heeren (Spr. 9:10), zodat men de toorn van God erkent, in overeenstemming daarmee leeft en alle dingen in ootmoed doet.

Op deze manier prijst de Schrift de vrees voor God aan, namelijk wanneer de mensen zo leven, dat zij elk uur de toorn van God vrezen en aanvoelen dat ze de dood verdiend hebben. Want dit is het eerste stuk van de zaligheid: dat men geen enkel heil ziet vanwege de zonde. En dit is de hoogste wijsheid: dat men zijn weg vervolgt terwijl men weet heeft van de toorn van God. Want zo worden wij, als de aarde door de ploeg, voorbereid om het Goddelijk zaad op te nemen, waarvan de vrucht het eeuwige leven is. Farao (Ex. 5:2), Sanherib (2 Kon. 18:35) en anderen missen deze wijsheid, en daarom komen ze om nog voordat ze begrepen hebben dat ze omkomen. Want ze zijn verblind door hun macht en door hun sterke strijdkrachten. Hizkia daarentegen, die in Jeruzalem belegerd werd (2 Kon. 19:35), en Mozes en de Joden aan de Rode Zee (Ex. 14:27) ondervonden een zekere en heerlijke bevrijding.

Daarom moeten wij vaststellen dat het niet verwerpelijk is wanneer u de toorn van God ervaart, maar dat dit het begin van de zaligheid is, die men niet kan ontvangen dan alleen door een voortdurend gebed. Want het is een bijzondere gave van God, die het verstand niet kan bevatten of begrijpen, anders zou Mozes niet zo vurig gesmeekt hebben dat hem deze wijsheid gegeven mocht worden.

Vers 13

KEER WEDER, HEERE! HOE LANG NOG?
EN WEES UW KNECHTEN GENADIG.

*Keer weder, HEERE, tot hoelange?
En het berouwe U over Uw knechten.*

Dit is het belangrijkste gedeelte van het gebed van Mozes. Hij ziet dat er maar weinig mensen zijn die leven in de vrees voor God, die hun dagen tellen en wijs met de dingen omgaan. Voor deze paar mensen, die hij 'knechten van God' noemt, bidt hij dat God hen zal willen troosten. Zoals hij echter hiervóór (vers 7) het hele menselijke geslacht aan de dood prijs gaf en sprak over de dood en de eeuwige toorn van God, zo spreekt hij ook hier niet over de een of andere vleselijke troost in deze wereld, maar over het eeuwige leven. Daar bidt hij niet alleen om, maar hij belooft het ook tegelijk aan diegenen die de eerste genade hebben, dat zij de toorn van God erkennen en het Goddelijk oordeel voelen. Daarom omvat dit gebed op een verborgen wijze de profetie van de komende Christus, omdat de eeuwige zaligheid immers alleen door Christus bereid kon worden. Dit geheimenis van de zaligheid moest echter ter wille van de Epicureeërs en

andere zelfvoldane mensen verborgen blijven, tot aan de komst van Christus, in Wie de schatten van Gods barmhartigheid zijn geopenbaard.

De betekenis is daarom eenvoudig: 'U hebt ons met rampen verdrukt. U hebt ons deze eerste wijsheid gegeven, dat wij Uw toorn erkennen. Welnu, lieve God, houd op! U hebt ons genoeg gedood, genoeg verdrukt, genoeg verootmoedigd; keer U nu toch eindelijk om en wees ons genadig, toon ons ook hoe genadig en barmhartig U bent, opdat wij in staat zullen zijn om ons hart in deze verschrikkingen te troosten.' Want Mozes spreekt over de afwending van de toorn en de dood in hun geheel, niet van de tijdelijke, maar van de eeuwige dood. Want wat zou hij anders vragen dat in de plaats zou kunnen komen van al die verschrikkingen? Wat voor troost zou erin gelegen zijn dat wij een of twee dagen in vrolijkheid zouden doorbrengen? Daarom spreekt hij over een onvergankelijk leven en een onvergankelijke zaligheid. 'Wanneer anderen hun dagen niet willen tellen, wees dan toch Uw knechten genadig die ze voortdurend tellen en U vrezen, die hun werk met een wijs hart verrichten en Uw toorn overdenken. Want U bent de God Die de doden weer levend wil maken.'

Overigens heb ik hierboven ook aan deze mening herinnerd. Want omdat Mozes bidt tot een God Die Koning is buiten ons lichamelijke leven, bidt hij zonder aarzeling om de gave van het eeuwige leven. Wanneer er buiten dit lichamelijke leven geen leven zou zijn, waarvoor zouden we God dan nodig hebben? Wij hebben de heerschappij over alle andere schepselen, over de vissen, de vogels en de dieren van het veld (Gen. 1:28). Dat zou voldoende zijn voor dit lichamelijke leven, als staat en huishouding maar goed ingericht zouden zijn. Maar Mozes toont aan dat er na dit leven een ander leven is, omdat hij in deze nood bidt tot die God, Die buiten deze wereld woont en onzichtbaar is. En daaruit volgt ook dat Zijn genade en het leven dat wij

van Hem begeren, onzichtbaar is en bij een ander leven hoort, voorzover het ons betreft en niet het vee. Want daarover zegt Paulus: 'Zorgt ook God voor de ossen?' (1 Kor. 9:9).

Nu Mozes op deze manier leert dat men de eeuwige zaligheid in God moet verwachten, toont dat op een verborgen manier aan dat God mens moest worden. Wanneer de Joden dit niet allemaal begrepen hebben, wat gaat ons dit aan? Want ook heden ten dage kennen lang niet allen onze godsdienst en bekommeren lang niet allen zich daarom. Zoals er dus ook bij ons velen zijn die deze psalm zingen en hem toch niet begrijpen, zo hebben onder de wet alleen de geestelijk gezinde mensen deze bedekt aangeduide geheimen gezien. Zij hebben erkend dat God, Die zij in de tabernakel vereerden en van Wie zij geloofden dat Hij op de genadetroon zetelde, te Zijner tijd mens zou worden en de mensen deze zaligheid zou brengen tegen de toorn van God en de eeuwige dood. De anderen waren, net als de varkens, slechts bedacht op hun eigen begeerten en op tijdelijke zaken, zoals vandaag de dag velen het Evangelie misbruiken, alsof alles zou afhangen van tijdelijke dingen. Maar ons past het om uit te zien naar een ander leven en een ander rijk, dat Mozes hier aanduidt als een eeuwig rijk. En zonder twijfel had hij, toen hij dit vers schreef, het oog op het geheimenis van onze zaligheid en kreeg hij een voorsmaak van het eeuwige leven. Hij leert immers degenen die verschrikt zijn door hun zonden op deze manier bidden en op de zaligheid hopen.

•

Vers 14

VERVUL ONS IN DE VROEGE MORGEN
MET UW BARMHARTIGHEID, EN WIJ ZULLEN JUICHEN
EN VROLIJK ZIJN ONS LEVEN LANG.

*Verzadig ons in de morgenstond met Uw goedertierenheid,
zo zullen wij juichen en verblijd zijn in al onze dagen.*

Onder barmhartigheid verstaat Mozes die genade die betrekking heeft op de zaak die hij behandelt, dat wil zeggen: niet een bepaalde, bijzondere vorm van barmhartigheid, maar juist de algemene, die betrekking heeft op deze hele ziekte, waarover hij tot nu toe steeds geklaagd heeft. Nu heeft hij echter niets gezegd of geklaagd over de een of andere ramp of ziekte in het bijzonder, zoals bijvoorbeeld de uittocht uit Egypte of Babel, maar over de algemene ellendige staat van het hele menselijke geslacht, en over de zonde en de toorn van God waaronder de gehele wereld gebonden ligt. Aangezien hij nu om genade bidt, volgt daar onvermijdelijk uit dat hij om die barmhartigheid bidt, die een geneesmiddel is voor dit algemene en gemeenschappelijke kwaad. Want waarom zou hij tegenover een zo groot, oneindig kwaad vragen om een geringe en kleine weldaad, die maar een paar jaren zou duren?

De Schrift gebruikt weliswaar 'barmhartigheid' dikwijls in verband met bijzondere en tijdelijke weldaden, maar hier dwingt de tekst en de samenhang ons, om de barmhartigheid op te vatten in een algemene zin, namelijk van de algemene zaligheid tegenover het algemene verderf door de zonde en de dood. Daarom is de betekenis: Geef een overvloedige barmhartigheid, niet een bijzondere, waardoor het koninkrijk of onze gezondheid instandgehouden wordt. Wij bidden om de volheid en de overvloed van Uw barmhartigheid. Want in dit onheil dat het

gehele menselijke geslacht terneerdrukt, hebben wij niet genoeg aan een barmhartigheid die ons om zo te zeggen druppelsgewijs ten deel valt, maar wij hebben als het ware een zondvloed nodig en een zee die ons moet verzadigen. Dan zullen we juichen en vrolijk zijn. Want alleen die barmhartigheid, die ons van de zonde bevrijdt en ons verzekert van de eeuwige zaligheid, brengt een voortdurende en echte vreugde voort, dankbaarheid en dankzegging.

Vers 15

VERBLIJD ONS OPNIEUW NA EEN LANGDURIGE VERDRUKKING,
OVEREENKOMSTIG DE JAREN
WAARIN WIJ VERDRUKKING GEZIEN HEBBEN.

*Verblijd ons naar de dagen, in dewelke Gij ons gedrukt hebt;
naar de jaren, in dewelke wij het kwaad gezien hebben.*

Uit het voorafgaande is bekend over welke vernederingen of over welke verdrukkingen Mozes spreekt. Want hij heeft gezegd: 'U doet de mens tot niets terugkeren' (vers 3), 'onze dagen gaan voorbij door Uw toorn en gramschap' (vers 9). Daar spreekt hij over het kwaad dat wij gezien hebben tijdens ons leven, ja, dat het hele menselijke geslacht van het begin der wereld af tot aan het einde toe moet verdragen. Mozes zegt: 'Voor dit kwaad, waarmee U ons meteen vanaf onze geboorte vernederd hebt, en voor de jaren waarin wij vanwege de zonde een algehele vernietiging hebben gezien, bid ik U nu.' Hij maakt daarmee duidelijk dat hij bidt om een eeuwig geneesmiddel tegen al het kwaad dat tegelijk met ons geboren is en ons altijd aankleeft, namelijk tegen de erfzonde en haar straffen. 'Tegen dit kwaad',

zegt hij, 'bidden wij, en we bidden om een eeuwige vergeving der zonden tegen het almaal voortdurende kwaad, niet om een vergeving die is voorgeschreven door de wet.' En dus bidden we ook om bevrijding van de straf, opdat wij niet alleen rechtvaardig, maar ook vrolijk en welgemoed zullen zijn. Wij bidden dat de ootmoed en de zonde weggenomen mag worden door de vergeving der zonden en dat het gezicht van het kwaad, zoals Mozes het noemt, mag ophouden als gevolg van onze vreugde en zaligheid. En dit is de bevrijding van de straf.

Verder is het wel duidelijk dat de profeet in deze algemene bewoordingen bidt om de komst van Christus in het vlees. Want deze verlossing kon op geen andere manier tot stand gebracht worden dan door het enige, gezegende 'zaad' (Gen. 3:15). Het was nodig om dit geheimenis in zulke bedekte termen te tonen, opdat de heiligen zouden begrijpen op welke manier zij zalig gemaakt zouden worden. En dit doet het licht van de Heilige Geest. Want de noodzakelijke samenhang van de tekst bewijst dat Mozes bidt om een geneesmiddel tegen de algehele toorn tegen de zonde. Omdat alleen de Messias daarover beschikte, sluit dit gebed ook Christus in. De heiligen begrepen dit door de bijstand van de Heilige Geest. De massa van ruwe en vleselijke mensen zag dit niet, ook al omdat de Schrift vaak dezelfde woorden gebruikt voor een lichamelijke en een bijzondere bevrijding. Wie dus geen aandacht schenken aan de samenhang van de tekst, zullen nooit begrijpen dat hier gebeden wordt om de komst van Christus in het vlees en de verlossing van de wereld van zonde en dood. Dit is die volheid en overvloed van barmhartigheid, die in Psalm 130 vers 7 'veel verlossing' genoemd wordt. Want door dit losgeld, dat voor de zonden betaald is, zouden ontelbaar veel werelden verlost kunnen worden.

Vers 16

TOON UW WERK AAN UW KNECHTEN,
EN UW HEERLIJKHEID AAN HUN KINDEREN.

*Laat Uw werk aan Uw knechten gezien worden,
en Uw heerlijkheid over hun kinderen.*

Deze woorden horen bij hetzelfde gebed dat hierboven is begonnen. Het Hebreeuwse woordje *poal* is bekend en wordt meestal vertaald met 'werk', maar dan wel zo, dat men daaronder een werk van vergelding of beloning dient te verstaan, zoals bij Jesaja: 'Zijn loon is bij Hem' (Jes. 40:10), waar ook *poal* staat. In Psalm 109 vers 20 staat: 'Dit hun werk', evenals in Job: 'Dit is het deel van de goddelozen' (Job 20:29). Het betekent: dit is de beloning, dit is hun erfenis of hun vergelding. Op deze wijze wordt ook hier het werk van God opgevat als een beloning of als loon dat God betaalt aan degenen die, in vertrouwen op Zijn barmhartigheid, de vrees voor de dood en andere gevaren, waarover Mozes had gesproken, hebben doorstaan. Daarom lijkt het alsof Mozes wil zeggen: 'Wij zijn door de zonden geplaagd en door de dood verdrukt, wij zijn de schandelijkste slaven van demonen geweest; geef ons daarom nu Uw werk tegen het werk van de satan.' Het woordje 'Uw' houdt een nadrukkelijke tegenstelling in. Daarom komt de manier van spreken en de betekenis overeen met wat Johannes in zijn eerste brief zegt: 'Christus is gekomen om de werken van de duivel te verbreken (1 Joh. 3:8). Het werk van de duivel bestaat hierin, dat hij ons met voeten getreden heeft en ons door de zonde vanuit het leven in de dood geworpen heeft. Daarom noemt de brief aan de Hebreëen de duivel 'de auteur van de dood' (Hebr. 2:14). Tegenover dit werk van de duivel is Christus gekomen met Zijn werk. Hij heeft de dood zijn macht ontnomen en het leven aan het licht gebracht.

Want dat zijn werkelijk Goddelijke werken: rechtvaardig, levend en zalig maken.

God neemt weliswaar ook het werk op Zich om te doden, zoals wij hierboven in het gebed van Mozes gehoord hebben. De Schrift zegt eveneens heel duidelijk van God dat Hij doodt en levend maakt. Maar Jesaja maakt hier een onderscheid en zegt dat sommige werken van God vreemde werken zijn, terwijl andere Zijn eigenlijke werk zijn. Die eigenlijke werken zijn de werken van barmhartigheid: dat Hij de zonden vergeeft, dat Hij degenen die in Christus geloven rechtvaardig verklaart en zalig maakt. Vreemde werken zijn: dat Hij richt, veroordeelt en de onboetvaardige en ongelovige mensen straft. God moet deze werken op Zich nemen en de Zijne noemen vanwege onze hoogmoed, opdat wij Hem ootmoedig als onze Heere zullen erkennen en Zijn wil zullen gehoorzamen. En verder moet Hij dit ook doen in verband met het feit waarop wij hiervóór al hebben gewezen, namelijk dat wij ons niet naar het voorbeeld van de Manicheeërs zullen inbeelden dat er meerdere goden zijn: een die het goede veroorzaakt en een die de bron van alle kwaad is.³⁴ God wil dat wij voor vast aannemen dat het kwaad dat ons wordt toegevoegd, ons toegevoegd wordt omdat Hij het toelaat. Want als Hij het niet zou toelaten, had de duivel Job nooit zoveel schade kunnen berokkenen. Hij laat het echter toe opdat wij ons verootmoedigen en ons op Zijn barmhartigheid zullen verlaten.

Zo betekent dus het woord dat Mozes hier gebruikt een soort vergelding, zodat de betekenis is: 'Toon Uw werken', dat wil zeggen: Maak ons, die door de dood verootmoedigd zijn, levend. Maak ons, die door de zonde geplaagd werden, rechtvaardig, en toon ons zo Uw eigenlijke werk: leven en gerechtigheid.

34. Verwijzing naar de dualistische visie van de Manicheeën op goed en kwaad. Zie noot 10.

'Maar', zult u zeggen, 'Mozes heeft eerder ook al om hetzelfde gebeden, toen hij verlangde om met barmhartigheid verzadigd te worden (vers 14).'

Dat is waar. Maar dit gebed is vooral hierop gericht, dat hij vraagt of het werk van de barmhartigheid getoond mag worden, zodat men het ook ervaart. Het is immers niet genoeg om een geschenk te krijgen, als niet ook de ogen opengaan om het te zien, zoals Paulus zegt tegen de Korinthiërs: 'De Geest heeft het ons geopenbaard, opdat wij zouden weten wat ons geschonken is' (1 Kor. 2:12).

Alle mensen hebben het leven, maar hoevelen zijn er die het als een gave van God beschouwen, die Hem daarvoor danken en Hem vragen om het ook in stand te houden? Dit vers dient er daarom toe de harten te doordringen met de ervaring van deze weldaad, zodat zij niet zullen twifelen aan de vergeving der zonden, en dat het werk van God of Zijn barmhartigheid zich zo zal bewijzen, dat de harten zeker zullen zijn van hun verlossing en ze hun leven, zaligheid en gerechtigheid ook zullen zien, zoals David bidt in Psalm 51, dat hij bevestigd mag worden door een vaste geest (Ps. 51:12). Maar het is bijzonder mooi dat Mozes dit werk van God de 'heerlijkheid' van God noemt, wanneer hij eraan toevoegt: 'En Uw heerlijkheid aan hun kinderen'. Zo legt hij een verband met Psalm 19, waar staat: 'De hemelen vertellen Gods heerlijkheid en het firmament verkondigt het werk van Zijn handen' (Ps. 19:2). Weliswaar staat in onze tekst het woord *hadar*, dat een prachtig en schitterend versierd, kostelijk gewaad betekent, zoals ook in Psalm 104: 'Gij hebt U met majesteit en luister bekleed.' De Schrift gebruikt deze taal en kent aan God een schitterend gewaad toe, om te tonen dat God verschijnt en Zich openbaart in de harten van de mensen door Zijn heerlijke en schitterende werken, waarin Hij Zich als het ware toont alsof Hij gekleed is in een prachtig gewaad. En deze werken zijn de volgende: 'Christus is ons van God geworden onze gerechtigheid,

wijsheid, heiligheid, verlossing' (1 Kor. 1:30), licht, vreugde en al het goede. Hij is onze Weg, onze Waarheid en ons Leven (Joh. 14:6). Wanneer God ons in deze werken van het leven, van de zaligheid en de gerechtigheid verschijnt, dan verschijnt Hij ons werkelijk in Zijn heerlijkheid. Maar voordat Hij Zich zo vertoont, is Hij werkelijk, zoals Mozes zegt, 'onder de duistere wateren.'

Daarom vrezen de bange gewetens voor Hem, die de werken van Zijn heerlijkheid niet zien, en beelden zij zich in dat Hij de duivel is; zij kunnen zich Hem niet voorstellen in liefelijke gedaante of kleding. Zij bewapenen Hem met zwaarden en met de bliksem, zodat inderdaad noch in de hemel, noch op aarde iets verschrikkelijks of afschuwelijks kan bestaan dan de toornende God. Zo verscheen Hij op de berg Sinaï. Zo heeft Mozes Hem hierboven ook beschreven. Maar hier bidt hij of hem een andere gestalte getoond mag worden, die wij met vreugde zouden kunnen aanschouwen en waarover wij ons zouden kunnen verblijden.

En zo is God in werkelijkheid, wanneer we Hem aanschouwen in de Persoon van Christus. Want in Hem is de hoogste barmhartigheid, is leven, zaligheid en redding. In Hem wordt God in Zijn heerlijkheid gezien, dat wil zeggen: bekleed met zijn heerlijke en liefelijke werken. En Mozes bidt: 'Toon Uzelf op deze wijze aan ons, ellendige en veroordeelde zondaren.'

Dit is het eerste gedeelte van het gebed, waarin hij vraagt om de vergeving der zonden, de gerechtigheid en het eeuwige leven. Maar hij bidt zo om deze dingen, dat wij er ook zeker van zijn en ons hart er op geen enkele manier aan twijfelen kan. Omdat dit echter alleen in Christus geschiedt, omvat dit gebed eigenlijk ook de komst van Christus in het vlees.

Wat nog volgt en het gebed besluit, heeft feitelijk betrekking op onze werken.

Vers 17

DE LIEFELIJKHEID VAN DE HEERE ONZE GOD ZIJ OVER ONS.
EN BEVESTIG GIJ HET WERK VAN ONZE HANDEN OVER ONS,
JA, HET WERK VAN ONZE HANDEN, BEVESTIG DAT.

*En de liefelijkheid des HEEREN onzes Gods zij over ons;
en bevestig Gij het werk onzer handen over ons,
ja, het werk onzer handen, bevestig dat.*

In het woordje *noam* ligt als het ware een overvloed aan genade opgesloten. Mozes zegt: 'Tot nu toe, Heere, hebben wij gebeden om Uw werk. Als U werkt, doen wij niets. Wij zijn slechts toeschouwers en ontvangers van Uw geschenken; wij zijn louter passief. Want in deze werken maakt U Uzelf aan ons bekend en U maakt ons alleen zalig door het werk dat U verricht, wanneer U ons van die ziekte bevrijdt, die de duivel via Adam in het hele menselijke geslacht heeft ingebracht, namelijk de zonde en de eeuwige dood.

Na dit werk dat U gedaan hebt, komen we nu ook toe aan ons werk, wanneer we eenmaal gerechtvaardigd zijn en heilig leven in de gehoorzaamheid aan Uw Woord. En dat is U welgevallig en aangenaam. Maar toch is ook dit een zaak die voortkomt uit Uw genade en voortvloeit uit het werk dat U Zelf eerst gedaan hebt. Laat daarom de liefelijkheid van de Heere onze God op ons mogen rusten, opdat wij Hem zullen behagen, nadat wij door de dood van Zijn Zoon met Hem verzoend zijn.'

Mozes wenst dat de Heere Zich zal verheugen en liefelijk zal zijn tegenover degenen aan wie Hij Zijn werken heeft getoond, opdat wij niet zullen vrezen voor Zijn aangezicht, maar er vast op zullen vertrouwen dat wij met alles wat van ons is Hem zullen behagen. En dit bidt hij hierom: hoewel wij van de dood gered zijn, blijven toch ook in de heiligen nog restanten van de zonde

over, die nog diverse andere overtredingen tot gevolg hebben, en zo blijft er nog veel lijden en aanvechting in ons en buiten ons. Als God derhalve alles streng zou willen beoordelen, zou Hij ieder moment in toorn ontsteken.

Het gebed komt er dus op neer of God niet toornig wil worden om wat er vanwege het vlees nog aan zonde in ons is overgebleven. Of Hij daarom ons het leven en de vergeving der zonden niet wil ontnemen, maar veeleer vriendelijk en liefdevol tegenover ons wil blijven, en wij omgekeerd vriendelijk en liefdevol tegenover God. Want dit betekent het dat God Zich in Zijn heerlijkheid toont: niet dat Hij laat zien Wie Hij in Zichzelf is, maar dat Hij tegenover ons vriendelijk, heerlijk en vreugdevol is. En dat God Zich over ons verheugt, wordt gezegd wanneer wij er vast op vertrouwen dat God niet toornig op ons is, maar vriendelijk en liefelijk.

Dit is toch een bijzonder noodzakelijk gebed. Omdat ons vlees zwak is (Matth. 26:41), ons hart bang en ons geweten uiterst gevoelig, schrikken wij bij de geringste aanleiding. Vervolgens is er genoeg reden tot treurigheid en tot zwakheid in het geloof, omdat de zonden en de straf op de zonden dagelijks weerkeren. Wanneer nu ons hart bedroefd wordt, zegt men dat God Zelf treurig wordt, terwijl Hij gestorven is opdat wij rechtvaardig, heilig en blij zouden zijn. Daarom hoort deze bede erbij, dat wij zeggen: 'O Heere, U hebt ons uw Zoon gegeven. Bewaar ons bij dit Geschenk. Dikwijls komen wij ten val door een woord, dikwijls door een werk, vaker nog door een gedachte. Dat ontnemt ons deze vreugde. Hetzij wij dan zondigen, hetzij wij nalatig en ondankbaar zijn, blijf Gij dan toch onze God, en wel zo, dat U *noam* blijft, liefelijk en vriendelijk, dat wil zeggen: om ons te bewaren in de vreugde en in de vrede van de Heilige Geest.'

Het tweede deel van dit vers herhaalt tot tweemaal toe dat het werk van onze handen bevestigd mag worden, misschien wel om daarmee het onderscheid tussen het geestelijke en het tijdelijke

rijk aan te tonen, want zo worden ook onze werken van elkaar onderscheiden. Sommige verrichten wij in de kerk en andere thuis, in de economie of in de politiek. In de kerk doen we wat betrekking heeft op de ziel en het geestelijke leven. Thuis, in de economie en in de politiek, doen we wat betrekking heeft op het natuurlijke leven. Daarom lijkt Mozes in het eerste deel te zeggen: 'Bevestig Gij het werk van onze handen *alenu* – over ons', om het werk aan te duiden waarin wij door God geleid worden, maar toch ook zelf actief zijn door te onderwijzen, te troosten, te bestraffen, te oordelen, te dopen, het Avondmaal te bedienen, enzovoort. Dit zijn de werken waarmee we de kerk regeren en het volk leiden in geestelijke dingen.

Wij weten hoe noodzakelijk dit werk is, opdat er geen sekten in de kerk binnendringen, die de sacramenten en de bediening ervan bederven, het Woord vervalsen, enzovoort. Daarom is het werkelijk noodzakelijk dat God dit werk bij ons regeert en leidt, aangezien wij van onze kant ook iets doen en niet alleen maar passief zijn, zoals dit het geval is bij het eerste werk van God. In deze zin vat ik het op, dat hij zegt: 'Bevestig het werk van onze handen over ons.' Dit betekent: 'Nu wij dan gerechtvaardigd zijn, verleen Gij ons dat de leer zuiver mag blijven zodat niet, zoals ten tijde van de wet de wet van Mozes door huichelaars terzijde werd geschoven, heden ten dage het Evangelie wordt vervalst en zo God en de Heilige Geest, Die in ons woont, wordt bedroefd.'

Het werkwoord *koon* betekent 'vastmaken', zoals Petrus zegt in 1 Petrus 5 vers 10: 'God zal u volmaken en versterken.' Zo noemt David de geest 'een vaste, sterke geest' (Ps. 51:10), die helemaal niet twijfelt en met grote moed het Woord aanvaardt, opdat, zoals Petrus zegt: 'wanneer iemand spreekt, hij woorden spreekt als van God' (1 Petr. 4:11). Daarom behoort er geen twijfel in de leer te zijn, en mogen de harten niet onzeker zijn over de genadige wil van God jegens hen. Wanneer iemand bidt om de

vergeving der zonden en de belofte van Christus hoort, moet hij er niet aan twifelen dat hem, zoals het Woord luidt, de zonden waarachtig vergeven zijn; ook moet hij erop vertrouwen dat dit niet maar het werk van mensen, maar het werk van God is. Op deze wijze moet datgene wat in de kerk gedaan wordt, zeker en vast zijn; het mag niet zomaar een slag in de lucht zijn (1 Kor. 9:26). Dit is de eigenlijke betekenis van het woord dat Mozes hier gebruikt; wij vertalen het doorgaans met 'bevestigen'.

Dit gebed is werkelijk buitengewoon nodig, omdat het werk van God dat wij in onze dienst verrichten, van buitenaf aangevalen wordt door de duivel en van binnenuit door ons eigen hart. Daarom is het moeilijk om dit vertrouwen vast te houden dat God ons vriendelijk gezind is, en wij in geen enkel opzicht twifelen aan het werk van God. Want wie twijfelt, is niet geschikt om te onderwijzen en evenmin om te leren, maar is onstandvastig op al zijn wegen (Jak. 1:8) en wordt heen en weer geslingerd. Daarom bidt Mozes niet zonder reden om de versterking of bevestiging van de werken van onze handen, opdat er zekerheid zal zijn, zowel bij degenen die onderwijs geven als bij degenen die het ontvangen. Dat in de kerk het vaste fundament zal blijven, waartegen de poorten van de hel (Matth. 16:18) niets vermogen en daarmee iedereen zeker zal zijn van het Woord en het werk van God.

De zinsnede die Mozes nu herhaalt: 'En het werk van onze handen, bevestig dat', betrek ik op het politieke en economische werk, namelijk dat God een algemene vrede zal willen geven, opdat er geen verwarring zal ontstaan. Zo vermaant ook Paulus dat men voor de koningen moet bidden, opdat wij een rustig en stil leven mogen leiden (1 Tim. 2:1vv). De vrede is echter niet alleen nodig om het lichaam te verzorgen, maar ook om de jeugd op te voeden en de gemeenten te onderwijzen. En voornamelijk hierom is de burgerlijke overheid ingesteld, opdat door haar bemoeienis, werk en hulp de vrede instandgehouden zal worden, om daarmee te voorkomen dat de opvoeding gehinderd wordt

door wanorde, of dat door oproer en oorlog de gemeenten niet goed meer onderwezen kunnen worden, wat in tijden van oorlog wel gebeurt. Want bij mannen die oorlogvoeren vindt men geen geloof of vroomheid, en onder de wapenen zwijgen de wetten.³⁵ Kortom: de hele harmonieuze orde van het wereldlijk rijk wordt door wapens ontbonden. Daarom moet men met Mozes om vrede bidden, dat God de werken van onze handen, die niet boven ons maar in onze handen liggen, zal leiden. Want de dingen die bij het wereldlijk rijk en de economische orde horen, zijn onderworpen aan ons redelijk inzicht, volgens de spreuk: 'Heers over de vissen der zee...' (Gen. 1:28).

Zo bidt Mozes om de dingen die in dit leven noodzakelijk zijn. Allereerst om de vergiving der zonden en het eeuwige leven. En omdat wij in dit leven niet zonder bezigheden zijn, de ziel tot aan onze dood versterkt moet worden door het Woord van God en het lichaam in vrede verzorgd moet worden, bidt Mozes vervolgens dat de vroomheid recht geleerd en de vrede bewaard mag worden. Wanneer wij deze dingen hebben, namelijk de vaste hoop op het eeuwige leven, vervolgens de zuivere kerkelijke bediening en ten slotte een rustig of vredig leven, dan hebben wij alles. Dan leven wij met lichaam en ziel in vrede en groeien wij dagelijks in het geloof, totdat wij naar de hemel opstijgen. Dit is echter niet alleen een gebed, maar ook een belofte, zoals wij elders ook gezegd hebben van de gebeden die de Heilige Geest in de Heilige Schrift heeft voorgeschreven.

Hier hebt u nu de Psalm zoals ik die heb uitgelegd naar wat de Heere mij heeft gegeven. Hierna zullen wij, indien de Heere ons een langer leven geeft, het boek Genesis uitleggen, opdat wij zo uiteindelijk gelukkig zullen sterven in Gods Woord en werk. Dat geve God en onze Verlosser, Christus Jezus. Amen.

35. Cicero, *Pro Milone*, IV, 11.